

परिच्छेद एक

शोधपरिचय

१.१ विषयपरिचय

लोकसाहित्य मानव सभ्यताको विकाससँगै विकसित भएको साहित्य हो । लोकसाहित्य नेपाली लोकसंस्कृतिको वास्तविक स्वरूप हो साथै लोकसंस्कृतिको स्वाभाविक चित्रण लोकसाहित्यमा नै भेटिन्छ । लोकसाहित्यमा जनजीवनको वास्तविक पक्षको चित्रण गरिएको हुन्छ । मानव सभ्यताको इतिहास जति पुरानो छ, लोकसाहित्यको इतिहास पनि त्यति नै पुरानो छ । मानिसले आफ्ना मनका भावनालाई व्यक्त गर्ने क्रममा कसैले गीतको रूपमा, कसैले नाटकको रूपमा, कसैले नृत्यको रूपमा, कसैले कथा र उक्तिको रूपमा लोकसाहित्यको माध्यमबाट आफ्ना हृदयका भावना व्यक्त गरेको पाइन्छ । यी विभिन्न विधामध्ये मानवमनका भावनालाई गीतको माध्यमबाट व्यक्त गर्ने विधाविशेष नै लोकगीत हो । प्रस्तुत शोधकार्यको विषय लोकगीत रहेको छ ।

लोकगीत लोकसाहित्यको एउटा प्रमुख विधा हो । यसले लोकसाहित्यको विस्तृत परिधिलाई ओगटेको छ । सामान्यतया लोकगीत भन्नाले लोकमा प्रचलित गीत अथवा लोकद्वारा लोकजीवनलाई आधार बनाएर गाउने गीत भन्ने बुझिन्छ । लोकगीतमा लोकका दुःख, सुख, समस्या, प्रेम, विरह, वेदना अभाव, हाँसो, रोदन आदि अभिव्यक्त भएको हुन्छ । साथै लोकसाहित्य एक पुस्ता र एक व्यक्तिबाट अर्को पुस्ता र व्यक्तिमा हस्तान्तरण हुँदै मौखिक परम्पराबाट सहरीभन्दा ग्रामीण संस्कृति र वातावरणमा हुकँदै आएको हुन्छ । अशिक्षित र असभ्य वर्गको लागि बढी लोकप्रिय साहित्य लोकगीत हुन् । लोकगीतहरू कुनै घटना वा प्रसङ्गअनुसार सहज र स्वतःस्फूर्तरूपमा सिर्जना भई, सामूहिक भावभूमिमा व्यक्त हुने हुँदा व्यक्ति गौण र रचनाप्रधान हुन्छ । लोकगीत समाजप्रति समर्पित हुने हुँदा व्यक्तिको पेवा नभई लोकविशेषको साक्षा सम्पत्ति बन्न पुग्छन् । अशिक्षित र असभ्य वर्गको उपज मानिने यी लोक धुकधुकीहरू पनि सचेत रूपमा जानीबुझी नभई सहज र स्वतःस्फूर्तरूपमा लय, छन्द, बिम्ब, प्रतीक, रस, अलङ्कार, आदि काव्यात्मक गुणहरूसमेत पाउन सकिन्छ । पूर्व मेचीदेखि पश्चिम महाकालीसम्मका विभिन्न क्षेत्रका आ-आफ्ना संस्कृति,

परम्पराअनुसार लोकगीतको रचना तथा गायन हुँदै आएको देखिन्छ । विभिन्न चाडपर्व, मेलापात, घाँसदाउरा गर्न जाँदा वनपाखा, चौतारी एवं पधेंरीहरूमा गुञ्जने लोकगीतले शिक्षित-अशिक्षित, बालक, युवा, वृद्ध सबैको मनलाई प्रभावित पारेको हुन्छ ।

लोकगीत नेपालको मनोरञ्जनको प्रियमाध्यम हो । विशेष गरी गण्डकी प्रदेशलाई यसको ऊर्वरभूमि मानिन्छ । गण्डकी प्रदेशका लमजुङ, तनहुँ, गोरखा, पर्वतम्याग्दी हुँदै स्याङ्जा जिल्लालाई लोकगीतको खानी क्षेत्रका रूपमा लिइन्छ । प्रस्तुत अध्ययन स्याङ्जा जिल्लाको वलिङ नगरपालिकाका लोकगीतको विश्लेषणमा केन्द्रित रहने छ । ब्राह्मण, क्षेत्री, गुरुङ, मगर, नेवार, दर्जी, कुँवर, पुरी, थकाली, मुस्लिम आदि विभिन्न जातिको बसोबास रहेको यस क्षेत्रले पहाडी लोकगीतको विशेषतालाई प्रतिनिधित्व गरेको छ । यिनै अध्ययन नै यस शोधकार्यको मुख्य विषय रहेको छ ।

१.२ समस्याकथन

प्रस्तुत शोधका निम्नलिखित समस्याकथनलाई आधार मानेर तयार गरिएको छ ।

- (क) स्याङ्जा जिल्लाको वलिङ नगरपालिकाभित्र के कस्ता गीतहरू प्रचलित छन् ?
- (ख) स्याङ्जा जिल्लाको वलिङ नगरपालिकाभित्रका प्रचलित लोकगीतको सङ्कलन र विश्लेषण के कसरी गर्न सकिन्छ ?

१.३ शोधकार्यको उद्देश्यहरू

- (क) स्याङ्जा जिल्लाको वलिङ नगरपालिकाभित्र प्रचलित गीतहरूको सङ्कलन गर्नु,
- (ख) स्याङ्जा जिल्लाको वलिङ नगरपालिकाभित्र प्रचलित संस्कार, पर्व, श्रम, धार्मिक गीत र बाह्रमासे गीतको विश्लेषण गर्नु,

१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा

गण्डकी प्रदेशका लोकगीतहरूको वर्णन, विश्लेषणका क्रममा फाटफुट रूपमा स्याङ्जाली लोकगीतको खोजी तथा सामान्य चर्चासम्म भएको भएपनि विस्तृत रूपले यहाँका लोकगीतको अध्ययन हालसम्म भएको छैन । स्याङ्जा जिल्लाको वलिङ नगरपालिकामा प्रचलित लोकगीतको अध्ययन अपर्याप्त भएको र गण्डकी प्रदेशमा प्रचलित

लोकगीतको अध्ययनअन्तर्गत स्याङ्जाका लोकगीत पनि समेटिने भएकाले गण्डकी प्रदेशका लोकगीतको चर्चाका क्रममा आएका खोज तथा अनुसन्धानमूलक लेख र समालोचनात्मक सामग्रीहरूलाई नै यहाँ पूर्वकार्यका रूपमा लिइएको छ ।

हंसपुरे सुवेदीले नेपाली लोकजीवन, लोक विश्वास (२०५४)मा भावनाको प्रवाह र संवेगलाई लोकजनित, लयात्मक अभिव्यक्तिमा प्रस्तुत गर्दै जाने कलाका रूपमा लोकगीतलाई चिनाउँछन् । लोकगीतले असल विचारलाई पनि घोलेर सम्प्रेषण गरेमा त भन्नु सुनमा सुगन्ध हुन जान्छ ।

त्यस्तै कृष्णप्रसाद पराजुलीले नेपाली लोकगीतको आलोक(२०५७)को भूमिकामा यस (गोर्खा) जिल्ला वा भेगका लोकगीतको सामान्य चर्चा गरेका छन् । जीवनका प्रत्येक चौतारी देउराली भञ्ज्याङमा गीत गुञ्जरहन्छन् । लोकगीतमा अभि आफ्नोपन हुन्छ र त्यसले हृदयलाई भित्रैसम्म झुन्ड्याउँछ । गीत गुञ्जनका लहरामा समस्त लोक जीवनलाई अनुप्राणित तथा चमत्कृत तुल्याउने लोकगीत आफैमा विशिष्ट गेय अभिव्यक्ति हो भनी उल्लेख गरेका छन् । लोकगीत नदीको प्रवाह जस्तै हुन्छ, जुन मूलतः ग्रामीण संस्कृतिको गर्भबाट निस्कन्छ, तर यसले ग्रामीण समाजलाई मात्र प्रवाहित नगरी समग्र मानव समाजलाई शीतलता दिने काम गरिरहन्छ । सलसलाउँदो नदीले भास भुस, फोहोरमैला, बगाएर लगे जस्तै हुन्छ, लोकगीत अर्थात लोकजीवन पनि गीतद्वारा आफ्ना जीवनका दुःखपीडा र विषमतालाई धुन्छन्, पखाल्छन् र त्यसैमा रम्य, भुल्छन् । लोक कलाकारले लोकगीतमा केही जोड्छ, केही थप्छ, केही मिलाउँछ र केही स्वयं नै बनाउँछ । यसरी लोकले जीवन सङ्घर्षमा पाएका अनुभवलाई समेट्ने लोकगीत त्यस्तो वृक्ष हो जसमा सधैं नया हाँगा र पात लाग्दै फुल फुल्दै जान्छन् । यसै वृक्षको छायाँमा लोक जीवनले आफ्नो गति सञ्चालित गर्दै जान्छ ।

जीवेन्द्र देव गिरीले लोकसाहित्यको अवलोकन (२०५७) मा जीवनजगतका तरलतम भाव, तदनुरूपको कोमल भाषा र विशिष्ट लय लोकगीतको प्रमुख तत्त्व हुन् । वस्तुपक्षभन्दा भावपक्ष र मस्तिष्कभन्दा हृदय यससँग टाँसिएका हुन्छन् । त्यसैले लोकगीतहरू सुइरो रोपिए भन्ने मान्छेका हृदयमा रोपिन्छन् । भावका प्रबलताले गर्दा लोकगीत सुन्दासुन्दै कतिपय मान्छेमा तुरुन्त हाँसो वा आँसु देखा पर्न थाल्छ ।

चूडामणि बन्धुले नेपाली लोकसाहित्य (२०५८)मा लोकगीत मानवहृदयमा रहेका प्रेम, करुणा, आशानिराशा, हर्ष, पीडा आदिको अभिव्यक्ति हो भनी लोकगीतको चिनारी गराएका छन् ।

भूपेन्द्र चापागाउँको 'भुक् क्षेत्रमा प्रचलित लोकगीतको सङ्कलन वर्गीकरण र विश्लेषण' (२०६३) भन्ने त्रि.वि. नेपाली विषयको स्नातकोत्तर तह पूरा गर्ने प्रयोजनका लागि तयार पारिएको अध्ययन पत्रमा पर्वत जिल्लाअन्तर्गत 'भुक् क्षेत्रमा प्रचलित लोकगीतहरू' यानिमाया, सुनिमाया, नानिलो, सालैजो, दाईं, असारेजस्ता गीतहरूको बारेमा उल्लेख गरिएको छ ।

यमनाथ अधिकारीले 'गोरखा क्षेत्र नं २ मा प्रचलित (लोकगीतको संकलन, वर्गीकरण र विश्लेषण नामक स्नातकोत्तर शोधपत्र'(२०६७) मा वास्तवमा लोकगीत भनेको मानव मात्रको स्वतन्त्र आत्माबाट प्रस्फुटित सुखदुःख, हर्ष पीडा, प्रेम-करुणा आदिलाई विषयवस्तु बनाई परम्परादेखि चल्दै र परिवर्तन हुँदै आएको पवित्र अभिव्यक्ति हो भनेका छन् ।

माथि प्रस्तुत कृतिहरूलाई अध्ययन गर्दा पूर्व मेचीदेखि पश्चिम महाकालीसम्मकालोकगीतका बारेमा अध्ययन र सङ्ग्रहीत भैसकेको अवस्था छ तर पनि लोकगीतको क्षेत्र व्यापक भएकाले यस विधामा अझ बढी अध्ययन हुन बाँकी नै छ । यस क्षेत्रमा अझै पनि योजनाबद्ध अनुसन्धानको अति आवश्यकता देखिन्छ । यसै कार्यलाई केही मात्रामा भए पनि निरन्तरता दिनको लागि स्याङ्जा वालिङ नगरपालिका क्षेत्रमा प्रचलित लोकगीतको सङ्कलन, वर्गीकरण र विश्लेषण नामक अध्ययन पत्र तयार पारिएको छ ।

१.५ शोधकार्यको औचित्य

नेपाली लोकसाहित्य लोकजीवनको दर्पण हो । लोकसाहित्यका विविध विधाहरूमध्ये लोकगीत समृद्ध विधाका रूपमा रहेकाले यसमा लोक जीवनका दुःख, सुख, आँसु-हाँसो र हर्ष-विषमय आदि तीता मीठा अनुभूतिहरू सँगालिएका हुन्छन् । यी लोकगीतहरूमा स्थानीय लोकधारणा, सामाजिक परिवेश, आर्थिक अवस्था, धार्मिक विश्वास, शैक्षिक गतिविधि र प्राकृतिक दृश्यावलीहरूमा समेत यथार्थ चित्रण पाइन्छ । यिनै लोकगीतहरूका माध्यमबाट लुप्त हुँदै गइरहेका त्यहाँका धर्म, संस्कृति, परम्परा रहनसहन आदि सामाजिक पक्षको पनि अध्ययन गर्न सकिन्छ । यस शोधपत्रमार्फत स्याङ्जा जिल्लाको वालिङ नगरपालिकाको चालचलन, रीति रहनसहन, सामाजिक गतिविधिको बारेमा जानकारी गर्न खोजेहरूलाई एवं

लोकसंस्कृति तथा लोकसाहित्यको अध्ययन अनुसन्धान गर्न चानेहरूलाई सहयोग मिल्ने हुँदा यसको औचित्य र महत्त्व रहेको छ ।

१.६ शोधकार्यको सीमाङ्कन

गण्डकी प्रदेशको स्याङ्जा जिल्ला पर्ने वालिङ नगरपालिकाभित्र प्रचलित लोकगीतको अध्ययनमा प्रस्तुत शोधकार्य सीमित रहेको छ ।

१.६.१ शोधकार्यको क्षेत्र

प्रस्तुत शोधपत्र गण्डकी प्रदेशमा पर्ने स्याङ्जा जिल्लाको वालिङ नगरपालिकाभित्र प्रचलित लोकगीतको अध्ययन हुनेछ ।

१.६.२ शोधकार्यको विषय

स्याङ्जा जिल्ला वालिङ नगरपालिका भित्र प्रचलित पर्व गीत, कर्म गीत, धार्मिक गीत, संस्कार र बाह्रमासे लोकगीतहरूको सङ्कलन, वर्गीकरण र अध्ययन गर्नु प्रस्तुत शोधपत्रको अध्ययन सीमा हो ।

१.७ शोधविधि

प्रस्तुत शोधकार्य गर्ने क्रममा सामग्री सङ्कलन गर्नका निम्ति क्षेत्रकार्य पद्धतिको प्रयोग गरिने छ र सङ्कलित सामग्रीहरूको व्याख्या विश्लेषण गर्ने क्रममा पुस्तकालयीय पद्धतिको प्रयोग गरिएको छ ।

१.८ सामग्रीसङ्कलन विधि

प्रस्तुत शोधप्रबन्ध तयार गर्दा क्षेत्रीय पद्धतिको प्रयोग गरिने छ । यस क्रममा लोकगीतका प्रमुख क्षेत्रभै स्थलगत भ्रमण गरी लोकगीतका जीवित स्रष्टाहरूलाई भेट्ने तिनैहरूबाट प्रचलित लोकगीतको सङ्कलन गरी आवश्यक जानकारी लिइने छ । यसका साथै सामग्रीसङ्कलन गर्ने क्रममा पुस्तकालयीय स्रोतसमेत अवलम्बन गरिएको छ ।

१.९ शोधपत्रको रूपरेखा

परिच्छेद एक : शोधपरिचय

परिच्छेद दुई : स्याङ्जा वालिङ नगरपालिकाको परिचय

परिच्छेदतीन : स्याङ्जा वालिङ नगरपालिकामा प्रचलित लोकगीतको सङ्कलन

परिच्छेदचार : स्याङ्जा वालिङ नगरपालिकामा प्रचलित लोकगीतको वर्गीकरण र विश्लेषण

परिच्छेद पाँच : सारांश तथा निष्कर्ष

सन्दर्भ सामग्रीसूची

परिच्छेद दुई

स्याङ्जावालिङ नगरपालिकाको परिचय

२.१ परिचय

स्याङ्जा जिल्ला, विश्व प्रसिद्ध स्थल लुम्बिनी र पर्यटकीय नगरी पोखराको बिचमा पर्ने सुन्दर र रमणीय स्थलहरूले भरिपूर्ण जिल्ला हो । राष्ट्रिय जनगणना २०६८ अनुसार स्याङ्जा जिल्लाको कूल जनसङ्ख्या २,८९,१४८ जना मध्ये पुरुष १,२५,८३३ जना र महिला १,६३,३१५ (www.ddcsyangja.gov.np) रहेका छन् । स्याङ्जा जिल्ला १,१६४ वर्ग किलोमिटर क्षेत्रफलमा फैलिएको छ । यस जिल्लाका सिमानामाकास्की, पर्वत, तनहुँ, गुल्मी र पाल्पा जिल्लाहरू रहेका छन् । यो जिल्लालाई कोटै कोटको जिल्ला समेत भन्ने गरिन्छ । नुवाकोट, सतौँकोट, भिरकोट, गह्रौँकोट, कालिकाकोट, बहाकोट, चन्द्रकोट, गिरकोट, कोल्माकोट, सिर्सेकोट, खैरीकोट ईत्यादी यहाँका प्रमुख कोटहरू हुन् । यस जिल्लामा नेपालको पहिलो नमूना पर्यटकीय गाउँ शिरुवारी, पुरूषोत्तम भगवान रामका पिता दशरथसंग जोडिएको अन्धाअन्धी दह र आँधीखोला, संसारकै ठूलो मानिएको शालिग्राम शिला, शाहवंशको सुरुवाती राज्य भिरकोट, कुलदेवी आलम देवी, स्वस्थानी ब्रत कथामा वर्णित सतिदेवीका बाँकी अंगहरू पतन भएको क्षेत्र छायाँक्षेत्र, ऐतिहासिक राजा रजौटाका दरवार तथा भग्नवशेष, हिउँ पर्ने पञ्चासेको लेक, भित्री मधेशलाई बिर्साउने अन्न भण्डार क्रमशः गण्डकवेशी, चापाकोट, कुवाकोट र रत्नपुर फाँट पर्दछन् । यस जिल्लामा विभिन्न धर्म (हिन्दु, बौद्ध, इस्लाम, इसाइ अन्य) तथा जातजातिका विविध संस्कृति भएका मानिसहरूको बसोबास छ । स्याङ्जा जिल्लामा वालिङ, पुतलीबजार, गल्याङ, भीरकोट, चापाकोट ५ नगरपालिका र हरीनाश , फेदिखोला , अर्जुन चौपारी , आँधीखोला, विरुवा र कालिगण्डकी गरी ६ गाउँपालिका रहेका छन् । व्यापारिक हिसाबले ठूलो र घनावस्ती रहेका ठाउँहरू स्याङ्जा बजार, वालिङ बजार, वयरघारी बजार चापाकोट लगायतका ठाउँहरू रहेका छन् । यस जिल्लाको मध्य भागवाट सिद्धार्थ राजमार्ग निर्माण गरिएको छ भने हाल आएर प्रत्येक नगरपालिका र गाउँपालिका सम्म पुग्नका लागि पक्की तथा कच्ची सडक खनिएका छन् । यो जिल्ला सुन्तला, अदुवा, अलैंची तथा कफी जस्ता नगदेबालीका लागि प्रसिद्ध छ र यहाँ उत्पादित कृषिजन्य वस्तुहरू देश विदेशमा समेत निर्यात हुने गरेको

पाइन्छ । यस जिल्लालाई देशकै शिक्षित जिल्लाको रूपमा चिनिन्छ । यहाँका अधिकांश शिक्षित वासिन्दाहरू नेपाल सरकारको निजामती सेवा अन्तर्गतका उच्च ओहोदामा पुगी देश सेवामा जुटेका भेटिन्छन् भने युवाहरू देश विदेश पुगी रोजगारीमा संलग्न रहेका छन् ।

स्याङ्जा जिल्लामा रहेका विभिन्न स्थानीय तह मध्य वालिङ नगरपालिका पनि एक हो । परापूर्व कालमा खेतमा काम गर्ने खेतालाहरूले वाली वाली भन्दै गीत गाउने गरेको र वालि वालि भन्दै गर्दा वालिङ नाम रहन गएको कथन पाइन्छ । यो नगरपालिका आँधिखोलाको दायाँबायाँ फैलिएको एक सानो पहाडी उपत्यका हो । वालिङ नगरपालिका ऐतिहासिक तथा धार्मिक दृष्टिकोणले प्रसिद्ध रमणीय क्षेत्रको रूपमा रहेको स्याङ्जा जिल्लाको करिब मध्य भाग भएर बग्ने प्राकृतिक आँधिखोलाले सिंचित भई, पर्यटकीय नगरी पोखरा र ऐतिहासिक स्थल लुम्बिनीलाई जोड्ने राष्ट्रिय स्तरको सिद्धार्थ राजमार्गको परिधिमा अवस्थित नगरपालिका हो । यस नगरपालिकाको स्थापना २०५४ सालमा भएको हो । साविक पेखुवाघखोर, वालिङ, धनुवासे गा.वि.स. मिलाई जम्मा ११ वटा वडा कायम गरी सञ्चालित नगरपालिका हाल संघीय संरचना अनुसार २०७३, फागुन २७ गतेदेखि छिमेकी गा.वि.स. जगत भञ्ज्याङ, मल्याङकोट, केवरेभञ्ज्याङ, कालिकाकोट, सिर्सेकोट, थुमपोखरा, पेलाकोट, तिनदोबाटे, स्वरेक, छाडछाडदी, माभूकोट, एलादी गा.वि.स. का पुरै वा आंशिक वडाहरू समावेश भई १४ वटा वडाको बृहत नगरपालिका घोषणा भएको हो । वालिङ, तल्लो वालिङ, भुम्रे, भकुण्डे, मिर्दी, रामबाच्छा, त्रियासी, खहरे र बायाँटारी, भोलुङ्गेजस्ता बजारहरू क्रमश विकसित भई रहेका दैनिक उपभोग्य बस्तुहरूको मुख्य बजार हुन् । पर्वतको पश्चिमी क्षेत्र र छिमेकी गाउँपालिका/नगरपालिकाका मानिसहरूको मुख्य व्यापारिक केन्द्र रहेको यस वालिङ नगरपालिकामा इलाका स्तरका सरकारी कार्यालयहरू, संघसंस्था, केन्द्रीय स्तर र शाखा स्तरका वित्तीय संस्थाहरूबाट नगरवासी तथा अन्य क्षेत्रका मानिसहरूले सुविधा लिई आएका छन् ।

भौगोलिक हिसाबले ८३° ४१ ३६" देखि ८३° ५०'१८" पूर्वी देशान्तरसम्म तथा २८° ३' २" देखि २७° ५५'२६" उत्तरी आक्षांशसम्म अवस्थित वालिङ नगरपालिका एउटा प्राकृतिक र साँस्कृतिक विविधताले भरिपूर्ण पहाडी क्षेत्र हो(www.walingmun.gov.np)। नगरपालिकाको नक्सा विश्लेषणको आधारमा १३३.८५ व.कि.मि क्षेत्रफल रहेको यस नगरपालिकाको उत्तरमा भीरकोट नगरपालिका, पश्चिमतिर गल्याङ न.पा. र पर्वत जिल्ला,

दक्षिणमा गल्याङ न.पा. र चापाकोट न.पा. रहेको छ भने पूर्वमा बिरुवा गाउँपालिका र चापाकोट न.पा. रहेका छन् । वालिङ नगरपालिका समुन्द्र सतहबाट ७३१ मिटरदेखि १५९६ मिटर(www.walingmun.gov.np)उचाइसम्म रहेको छ ।

२.२ जनसङ्ख्या

२०७५ सालमा वालिङ नगरपालिकामा सम्पन्न गरिएको घरपरिवार तथ्याङ्क सङ्कलनबाट प्राप्त तथ्याङ्कअनुसार चौध वटा वडामा फैलिएको यस नगरपालिकाको ११,३६६ घरपरिवारमा कुल ४५,६०८ जनसङ्ख्या रहेको छ ।

वडा नं.	घरधुरी संख्या	पुरुष संख्या	महिला संख्या	जम्मा जनसंख्या
१	९५८	१६३३	२०६९	३७०२
२	५४५	११०३	१३६६	२४६९
३	३५७	६८२	८७३	१५५५
४	५६९	१०५१	१३७७	२४२८
५	७०१	१२५४	१६३८	२८९२
६	७८७	१४१९	१८८१	३३००
७	६०४	११००	१५००	२६००
८	१५२४	२७३६	३१५२	५८८८
९	१५३७	२८२९	३३६२	६१९१
१०	७५५	१३९८	१७५९	३१५७
११	७०२	१३३६	१७५२	३०८८
१२	७९२	१५४३	२०३८	३५८१
१३	९५१	१९३५	२४४१	४३७६
१४	१४००	२५६१	३४५५	६०१६
कूल जम्मा	१२,१८२	२२,५८०	२८,६६३	५१,२४३**

स्रोत :www.walingmun.gov.np

तथ्याङ्कलाई हेर्दा लैङ्गिक अनुपात प्रति १०० जना महिलाहरूमा पुरुषको जनसङ्ख्या भने कम अर्थात् ८६ रहेको देखिन्छ । अर्कोतर्फ प्रति वर्ग किलोमिटर क्षेत्रफलमा २७७ जनाको दरमा जनघनत्व रहेको देखिन्छ । अर्थात् नगरपालिकाको कुल क्षेत्रफलले कुल जनसङ्ख्यालाई भाग गर्दा प्रति वर्ग किलोमिटर क्षेत्रफलमा २७७ जनसङ्ख्या पर्न आउँछ । जनसङ्ख्या, घरधुरी तथा जनघनत्वको हिसाबले वडा नं. ९ सबैभन्दा ठूलो वडा भएतापनि

क्षेत्रफलको हिसाबले सबैभन्दा सानो वडा हो । त्यसैगरी जनसङ्ख्या तथा घरधुरीको हिसाबले सबैभन्दा सानो वडाको रूपमा वडा नं. ३ र जनघनत्वको हिसाबले सबैभन्दा कम जनघनत्व भएको वडा नं. १ रहेको छ, जसको क्षेत्रफल सबैभन्दा ठूलो रहेको छ । यस तथ्याङ्कलाई विश्लेषण गर्दा दुई पक्षहरू स्पष्ट देख्न सकिन्छ । पहिलो जनघनत्व दोस्रो लैङ्गिक अनुपात । जनघनत्वको हिसाबले वडा नं. ९ सबैभन्दा बढी जनघनत्व भएको वडा हुनुका पछाडि अन्य वडाहरूको तुलनामा वडा नं. ९ मा रहेका विभिन्न मानवीय सुविधाहरू जस्तै: शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगार, आवास, सुरक्षा, व्यापार आदिको सघनता हो । अन्य वडाहरूको तुलनामा यस वडाको जनघनत्व अत्याधिक बढी छ ।

२.३ जातजाति

वालिङ नगरपालिकामा ब्राह्मण, गुरुङ, मगर, ठकुरी, क्षेत्री, नेवार, खवास, विश्वकर्मा, दर्जी, सन्यासी, कुमाल आदि जातजातिहरूको बसोवास छ । विस्तृत विवरण वडागत रूपमा तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

जातजाति	वडा नं.															जम्मा	प्रतिशत	
	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५			
ब्राह्मण	१,४४९	७६	१८	३४७	३२९	१,२६८	१,८४४	२,३६९	१,८७१	१,०२८	१,०२९	२,२६	१,७३९	१,७१९	१,४४९	१,४४९	१४,४४९	३२.४८
मगर	२७	४२४		४७	३४	७६४	१,४४	८८८	१,३४९	१,०२४	४४४	३१४	४३	७३	७३	७३	६,१०४	१२.७७
गुरुङ	६१९	६	१,११९	८२४	१६६	२४४	३००	३६९	६०९	११८		८६७	२७८	४०			६,६१९	१२.७७
क्षेत्री	३८४	१४२	३	४६०	६९	२६	४०	४६२	६९८	१०	४३७	१३३	४३	६४०			४,९४८	१०.९९
साव्री	७४	६३७		१०	१४४	४६	३४८	८४	४०४	१२४	१३७	४३	२७४	४३९			२,७४९	६.९९
कास्मि	२०२	३६	४७	६९	१८४	१२७	१३४	२०४	४३७	१२०	२००	१६४	२४४	२४०			२,४४९	६.९९
दमाई	१३६	१०	१०	४३	२९	१२३	१२	२०६	१४	२६	१२९	८३	६४	१४०			२,१४८	६.००
नेवार	४६				९	३०		१७४	४२४	१३२	४३		२३	१२०			२,१८९	६.९९
ठकुरी	२८	४		२३	११६	१२४	१४	२२७	१३६	११८	११६			४९			२,०४९	६.३०
मुसलमान	३१				३२८	४		१६२	१४				२२	१			४३९	६.९९
धनी मुजेल	६	७४		६	२४	१२	३७	१४	१	८			२३४	१			४६४	६.०९
अन्य जाति													४१४				४१४	०.९९
* अन्य	२७४	७४	१	०	३९	४८	११	१८९	४१९	१७	३०	४	३८३	३९			२,९४९	४.९४
विचरी								३६	४								४१	०.०९
उ.न.					२			४									६	०.०९
जम्मा	६,६१९	२,२११	१,२४०	१,६४०	२,४४८	३,१०६	२,०९९	६,३४९	६,६१९	६,०४९	२,६४९	२,६१९	४,९४९	४,६१९	४,६१९	४,६१९	४२,६०४	१००.००

स्रोत : www.walingmun.gov.np

वालिङ नगरपालिकामा जातजातिका आधारमा जनसङ्ख्याको विवरणलाई हेर्दा सबैभन्दा धेरै १४,८१३ अर्थात् ३२.४८ प्रतिशत ब्राह्मण, दोस्रोमा ८,१०४ अर्थात् १७.७७ प्रतिशत मगर, तेस्रोमा गुरुङ १२.७७ प्रतिशत, चौथो र पाँचौमा क्रमश क्षेत्री १०.९९ प्रतिशत र साकी ६.९९ प्रतिशत(www.walingmun.gov.np) रहेका छन्। त्यसैगरी

कामी, दमाई, नेवार, ठकुरी, मुलसमान, घर्ती/भुजेल, कथबनीया र अन्य जातजातिहरूको पनि उल्लेख्य सङ्ख्या रहेको छ । यसरी जातीय हिसाबले विविधतायुक्त समाजमा स्थानीयहरू सामाजिक सहिष्णुताका साथ बसेको पाइन्छ ।

२.४ धर्म-संस्कृति तथा लोकगीत

वालिङ नगरपालिकामा विभिन्न जाती, धर्म सम्प्रदाय र भेषभुषाका मानिसहरू बसोबास गर्दछन्। यहाँ अधिकांश हिन्दू धर्म मान्ने पहाडी मूलका मानिसहरू रहेका छन् भने बौद्ध, इस्लाम र क्रिस्चियन धर्म मान्ने मानिसहरू पनि छन्। सबै जातजाति र सम्प्रदायका आ-आफ्नै खाले धर्म संस्कृति र चालचलनहरू छन्। जसमा बडादशैं, तिहार, रामनवमी, महाशिवरात्री, हरितालिका, श्रीपञ्चमी, श्रीकृष्ण जन्माष्टमी, विवाह पञ्चमी, होली, चैते दशैं, साउनेर माघे संक्रान्ति, मातातीर्थ औंसी, अक्षय तृतीया, हरिशयनी-हरिबोधनी एकादशी, नागपञ्चमी, रक्षाबन्धन (जनैपुर्णिमा), कुशे औंसी, बालाचतुर्दशी, कोजाग्रत पुर्णिमा, श्री स्वस्थानी पुर्णिमा, अंग्रेजी नयाँ वर्ष, कर्कट संक्रान्ति, बुद्धजयन्ती, विभिन्न ल्होसार पर्वहरू, ईद, क्रिशमस डे, अंग्रेजी नयाँ वर्ष, असारे १५ आदि चाडपर्वहरू मनाइन्छ । यी चाडपर्व तथा उत्सवमा यस नगरपालिकाका सबै वडामा जातजाति अनुसार फरकफरक गीत गाउने गरिन्छ । यस नगरपालिकाका वडा नं ३,४,५,७,१० र १४ मा गुरुङ मगर जातिको वाहुल्यता रहेको हुनाले यो क्षेत्रमा सालैजो , कौडा , मारुनी लगायतका दोहोरीगीत गाइन्छन् । त्यसैगरी वडा नं १,२,६,८,९ मा ब्राहमण, क्षेत्री, गिरी, पुरी, नेवार जातिको वाहुल्यता रहेकोले भजन , चुड्का , रोइला लगायतका लोकगीत गाउने गरिन्छ । त्यस्तै वडा नं ११, १२, १३ मा सबै जातजातीको बसोबास भएकोहुँदा सबै किसिमका लोकगीतहरू गाउने गरिन्छ ।

२.५ पर्यटकीय स्थलहरू

वालिङ नगरपालिकामा गह्रौकोट कालिका मन्दिर, घ्याङलिङ, बाहुनथान, थामको चौर, चन्द्रकोट डाँडा, छाङ्छाङ्दी, अकलादेवी मन्दिरजस्ता धार्मिक तथा पर्यटकीय महत्वपूर्ण स्थलहरू रहेका छन् ।

२.६ नदी तथा खोलानाला

नगरपालिकाका विभिन्न भौगोलिक क्षेत्र तथा वडाहरूमा फैलिएर रहेका नदी, खोलानाला तथा पोखरीहरूले विभिन्न किसिमका जलचरहरू र पंछीहरूलाई सुरक्षित बासस्थानको रूपमा आश्रय दिइरहेको पाइन्छ । साथै यस्ता जलाधार क्षेत्रबाट पशुहरूले पानी पिउने र किसानहरूले समेत सिँचाइको लागि पानीको प्रयोग गर्दछन्। मानव बस्तीको क्रमिक विकास साथै अनुत्पादक पशुहरूको चरीचराउ र उपयोगले प्राकृतिक जलक्षेत्रहरू सुक्ने साथसाथै नदी नाला तथा खोला छेउछाउ अव्यवस्थित बसोबास र त्यहाँबाट निस्किएका फोहोर र ढलको उचित व्यवस्थापनले नदी तथा खोलाको स्वरूप वातावरणीय रूपामा सुधार उन्मुख देखिन्छ । वालिङ नगरपालिका भएर १ दर्जनभन्दा बढी नदी तथा खोलाहरू बग्ने गर्छन् । नगरमा आँधीखोला अर्मादी खोला, धौखोला, बाँया खोला आदि प्रमुख खोलाहरू हुन् ।

२.७ निष्कर्ष

वालिङ नगरपालिकाअग्ला अग्ला डाँडाकाँडा भीर पाखाहरूद्वारा बनेको यो क्षेत्रमा गह्रौंसुर र पीतलेक जस्ता अग्ला अग्ला पहाड डाँडाकाढाका कारणले यस क्षेत्रको भौगोलिक बनावटमा सजिएको छ । यस क्षेत्रको हावापानी न धेरै गर्मी न धेरै जाडो हुनाले ठिक्क खालको रहेको छ । जातिगत हिसावले ब्राह्मण, क्षेत्री, मगर, गुरुङ जातिको बाहुल्य रहेता पनि नेवार, गिरी, पुरी, ठकुरी, दमाइ, कामी, सार्कीको पनि उत्तिकै बसोबास रहेको कारण यहाँका सामाजिक संस्कार तथा चाडपर्वहरूमा मिश्रणका साथ एक रूपता पाइन्छ । विभिन्न जातजातिका मानिसहरू बसोबास रहेको र लोकसंस्कृतिमा पनि धनी रहेको छ । स्याङ्जा जिल्ला विविध जाती, धर्म र समुदायको संगमस्थल पनि हो । स्याङ्जा जिल्ला लोकगीत र लोकसंस्कृतिमा पनि प्रसिद्ध छ । नेपाली लोकगीतका अधिकांश कलाकारहरू स्याङ्जाकै रहेका छन् । वालिङ नगरपालिका लोक साहित्यिक दृष्टिकोणले अति उर्वर र महत्त्वपूर्ण मानिन्छ ।

परिच्छेद तीन

स्याङ्जा जिल्लाको वालिङ नगरपालिकामा प्रचलित लोकगीतको सङ्कलन

३.१ परिचय

वालिङ नगरपालिकालोकगीतको दृष्टिकोणले अत्यन्तै महत्त्वपूर्ण क्षेत्र तथा भेगको रूपमा प्रख्यात मानिन्छ। यहाँ विभिन्न संस्कार, चाडपर्व तथा कर्मका अवसरमा भिन्न-भिन्न लय एवम् प्रस्तुति भएका लोकगीतहरू गाउने गर्दछन्। कतिपय संस्कार र अवसरहरूमा लोकगीतको सम्बन्ध अपरिहार्य हुन्छ। लोकगीतविना ती खास अवसर र संस्कारहरू व्यर्थ ठानिन्छन्। विशेष अवसर बाहेक अन्य बेलामा पनि गीतहरू गाएर सुख-दुःख आदान-प्रदान गर्ने तथा मनोरञ्जन गर्ने गरिन्छ। जुनसुकै बेला र अवसरमा जोसुकैले गाउन मिल्ने गीतहरू पनि रहेका छन्। त्यसैले वालिङ नगरपालिकामा सङ्कलित लोकगीतका प्रवृत्ति एवम् स्वरूपलाई केलाउँदा र विभिन्न विद्वान्हरूले गरेका लोकगीतका वर्गीकरणलाई आधार मान्दा यहाँका लोकगीतलाई विभिन्न आधारमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ। लोकगीतको एउटै स्वरूप र स्थिति छैन। कार्यगत अवस्थाका आधारमा गाइने नाममा पनि भिन्नता पाइन्छ। ऋतुविशेषमा मात्र गाइने ऋतुकालीन गीत भने संस्कारसंग सम्बद्ध संस्कार गीत मानिन्छन्। नारीले मात्र गाइने र पुरुषहरूले गाइनेमा पनि एकरूपता छैन। त्यसैले नेपाली लोकगीतलाई विषय वा संकथनको प्रस्तुतिमा मात्र सीमित रही १. सांस्कृतिक गीत, २. राजनीतिक गीत, ३. आर्थिक गीत, ४. सामाजिक गीत र ५. विविध गीत गरी वर्गीकरण गर्न सकिन्छ (घिमिरे, २०६९, पृ. ११२)। अनुसन्धात्मक समालोचनामा उल्लेख गर्नुभएको भएता पनि वालिङ नगरपालिकामा प्रचलित लोकगीतहरूलाई वर्गीकरण गर्ने आधारहरूमध्ये प्रकायलाई मूल आधार मानिएको छ।

३.२ संस्कार गीत

३.२.१ मागल गीत

(क) दुना - टपरी गाँस्दाका मागल गीत

टिप रे टिप रे हरिया साल पात टिप रे

जुरी-जुरी आयो भन्छन् शुभ लगन

खुट रे खुट रे हरिया पात खुट रे
जुरी-जुरी आयो भन्छन शुभ लगन
थिनै पात हरिया पात, पहला
सोही पात सिन्दुरैका वान
दुलहका पुफाज्युका बीजैसरे दन्त
सोही दन्त सुहाइजाला पान्

स्रोत व्यक्ति : गुण्डु रेग्मी, पण्डित ठगप्रसाद

वर्ष : ४५, ५५

स्थान : वालिङ न.पा.-८, वालिङ न.पा.-८ चिसापानी

(ख) कसारबटार्दा गाइने मागल

आकाशको दिदै मेरी पातालको बैन मेरी : बनाइदेऊ न दिदै बैनै मेरो गणेश
सुनकै रे ताउलीमा रूपैकै र भ्याँगेमा : भुटाइदेउ न दिदै बैनै मेरो गणेश
धरीम ता तम्रो दिदी करिम ता हाम्रो : बार, बार हुने छैन हाम्रो करिम
सकौला त मेरी दिदै राम्रै भारा तिरौला : सकोइन त दिदै बैनी भला र आसिस
नाम कैसै गरी डाकी बोलाई ल्याउ : जाऊ न सारी जाउ न सुँगै ब्राहमनलाई
बोलाइ ल्याऊ
ब्राम्हण आउलान् घोडी चढी : चेली आउलिन डोली चढी ।

स्रोत व्यक्ति : आचार्य खेमानन्द पंगेनी

वर्ष : ३८

स्थान : वालिङ न.पा.-११

(ग) दुलहीलाई घरमा पठाउँदा गाइने मागल

बाबाज्यूका आगनीमा शुभ जागे होला बैनै ।
पूर्वीको दिदै पश्चिमीको बैन मेरी
सुन के रे मेरी दिदै कैले होला हाम्रो भेट
तिम्रो हाम्रो आगनमा शुभ जगे होला

स्रोत व्यक्ति : सुजन पाण्डे 'माभरे बा'

वर्ष : ५८

स्थान : वालिन न.पा.-१४, ठाना

काली गाईको दूधले लजन लेखी देऊन बैनीले
म त जान्नु बाली कन्ने बिहे गरन ।
बैनी बोलाइ ज्यूँती लेख मेरी आमै
सधै मेरो विहा हुने छैन् ।

स्रोत व्यक्ति : गणेश काफ्ले

वर्ष : ४६

स्थान : वालिङ न.पा.-१३, काफल डाँडा

३.२.२ रत्यौली गीत

हान गुलेलीले धान खायो चरीले
अब त दाइले आमा माया माय्यो
अब त दाइले अन्तै माया साय्यो
बाबाको तीन तले घर
म छोरीलाई के काम लाग्छ र
यही हो भाउजू दाजीको घर
आँगनीमा कमलको फूल सार
आजको दिन कति चाम्रो
भाउजु अघि दाइपछि क्या राम्रो
ल्यायो हाम्रो दाइले
रातो डोली कालो गाई
पुरुवै उजेलो भयो
थाहा छैन बहारी चालेलाई
अब त बहारी आउली
आमालाई भान्सामा सघाउली

स्रोत व्यक्ति : उमादेवी ढकाल

वर्ष : ६३

स्थान : वालिङ न.पा.-८, सपौंदे

३.३ ऋतुकालीन पर्वगीत

३.३.१ तीजका गीत

(क) नारी समस्याका गीत

सबैसँग विदा हुन्छु यै आँसुका धाराले
नरमाइलो नमान माइती साराले
दैले र मुनी ठेउले खोला बगेको
दैले र माथि हाँडीकोट वन
बालखैँमा जन्मघर छाडेको
सम्भरेर रुन्छ नि बाबा मेरो मन
तीज आयो भनेर सबै खान्छन् खाजा खीर
अभागी दुःखीलाई किन आउँछ तीज

स्रोत व्यक्ति : मनु खनाल

वर्ष : ७०

स्थान : वालिङ न.पा.-२, कटहरे

(ख) विभिन्न प्रसङ्गका गीत

स्वामी ज्यूले भन्नुभयो पानीलाई वाटर
नबुभेरे दिएर मैले काचो कटर
तीजका खाजा मीठा पोलेका तामाले
नरोउ भान्जी लिउन आम्ला भन्थे मामाले
पढ्ने लेख्ने दाजुभाइ मटरकारमा सलल
नपढेकी छोरी वरै रुन्छ धरर आदि ।
बाल्यकाल घाँस दाउरा मेलापातमा गइहाल्यो
पशुजस्तै नारी जीवन जाने भइहाल्यो
न त भरी भन्न पाउँछु न त चर्को घाम
जति काम गर्दा पनि छैन वै खान
सानैदेखि डोकी नाम्लो मेरा भए साथी
काम बिग्रेदेखि दोष लाउँछन् मै माथि ॥

स्रोत व्यक्ति : कुमारी पौडेल

वर्ष : ३७

स्थान : वालिङ न.पा.-५, नयाँ बजार

३.३.२ मालसिरी गीत

जय देवी भैरवी गोरखनाथ

दर्शन देऊ भवानी हे

प्रथमा देवी उत्पन्न भइ हे

जन्म लिए कैलास हे

आउ देवी पाउ छमछा

चौसट्टी योगिनी साथ हे

जै देवी कालिका अम्बिका माता असुर मारिणी चण्डिका

त्रिभुवन मण्डल मधु कैटभ व्यापिए विष्णु रूप जगाइए

मायालु रूपले मधुकैटभ बनिए रूप सलाँदिए

जै देवी कालिका अम्बिका माता असुर मारिणी चण्डिका

स्रोत व्यक्ति : पण्डित नरनाथ

वर्ष : ७४

स्थान : वालिङ न.पा.-१, अर्मादी

दसैँमा मालसिरी गीत गाएपछि भगवती खुसीहुने मान्यता रहेको छ ।

३.३.३ देउसी/भैलो गीत

(क) भैली/भैलो गीत

भैलो भट्याउनेको एकल स्वर सामूहिक स्वर

हा...आ...हो भैलो भन भैलो

ए मेरा भाइ हो भैलो

सँगी हो भैलो

राम्ररी भन भैलो

वर्ष दिनको भैलो

तिहारमा	भैलो
स्वर मिलाइ भन	भैलो
भैलो खेल्दै	भैलो
आयौं राजै	भैलो
आँगनीमा	भैलो
गाहोपिरो	भैलो
नमान्नुहोला	भैलो
अरवतिर	भैलो

{ पशुपतिमा सुनको गजुर
भैली खेल्दै आइपुग्यौ हजुर }

{ पारी पाखा वनचरी करायो
तिहारले भेट हाम्रो गरायो }

देउसीरे गीत

ए हो भनभन भाइ हो	देउसीरे
ए हो स्वर मिलाइ भन	देउसीरे
कात्तिकै मासमा	देउसीरे
देउसीरे खेल्दै	देउसीरे
दान माग्नु	देउसीरे
आइपुग्यौ हजुर	देउसीरे
माइको थानमा	देउसीरे
सुनको गजुर	देउसीरे
भेट हुन हजुर	देउसीरे
झिलिमिली झिलिमिली	देउसीरे
केको झिलिमिली	देउसीरे
वतिको झिलिमिली	देउसीरे
लड्दै बढ्दै	देउसीरे
आएका हामी	देउसीरे
वलि राजाले	देउसीरे
पठाएर	देउसीरे
मानो र पाथी	देउसीरे

सँगी र साथी

देउसीरे

{ गह्रौँकोटमा सनुको गजुर }
{ भैलो खेल्दै आइपुग्यौ हजुर }
{ देवीथानमा सुनको गजुर }
{ देउसी खेल्दै आइपुग्यौ हजुर }

सामूहिक स्वरको गीत

यिनै भैलीले दिएको आषिश - हाम्रो शुभकामना
यसैमा घर सुख शान्ति होस - हाम्रो शुभकामना
हजुको इच्छा पूरा होस - हाम्रो शुभकामना
यसैमा घरका एकमा छोरा - इन्जिनियर बनिजाउन - हाम्रो शुभकामना
यसैमा घरका एकमा छोरा - डाक्टरै बनिजाउन - हाम्रो शुभकामना
यसैमा घरका बुवा र आमा - पाँचै सय वर्ष बाँची जाऊन - हाम्रो शुभकामना
यसैमा घरमा - रोग व्याधि नलागोस - हाम्रो शुभकामना
यसैमा घरमा - लक्ष्मी वसुन - हाम्रो शुभकामना
अहिलेलाई जान्छौ हे मेरा राजै - अर्को साल बाँचे आउला वरिलै
नमरी बाचे दैवले साँचे - अर्को साल भेट होला वरिलै

स्रोत व्यक्ति : श्रीप्रसाद गुरुङ

वर्ष : ३४

स्थान : वालिङ न.पा.-१४, शिरकोट

तिहार आउँदा रुन्छ यो मन माइतीलाई सम्भेर
म कति रोऊँ विरानो ठाउँमा न्याउली बनेर
उनेर राखे सयपत्री फूल ओइलेर भर्दछ
सम्भेर ल्याउँदा परे छाती भित्र भक्कानो पर्दछ
समुद्र पारी भाइ मेरो गयो आउँछ कि आउँदैन
तिहारको बेला यो मेरा मनमा घाम कहिलेही लाउँदैन

स्रोत व्यक्ति : खिमाकुमारी तिवारी

वर्ष : ५२

स्थान : वालिङ न.पा.-६, बाँसटारी

३.३.४ मारुनी

मखमली फूल फुल्यो, ढकमक भयो
हामरा दाजु त छैनन् वरिलै
कले लाउला हो मखमली माला
हामरा दाजु त छैनन् वरिले
सय डाली फुलुंला, सय डाली भरुंला
तिम्ना दाजै आउने समय फुली राखुंला ॥

- कानैमा लाउने कुन्डलु, यसैमा राजाले बेचीमा खायो
यसैमा राजाको आशा मलाई छैन
चली जाऊँ माइतीको देश ।
- शिरैमा लाउने शिरैमा फूल, यसैमा राजाले बेचीमा खायो
चलीजाऊँ माइतीको देश
यसैमा राजको हो छैन हामलाई आश
चली जाऊँ माइतीको देश ।
- नाकैमा लाउने नथिया फूली, यसैमा राजाले बेचीमा खायो
यसैमा राजको छैन हामलाई आस
चली जाऊँ माइतीको देश ।
- खुट्टैमा लाउने कल्लिया पाउजु, यसैमा राजाले बेचीमा खायो
यसै राजाको छैन हामलाई आस
चली जाऊँ माइतीको देश ।
- हातैमा लाउने सुनैको बाला, यसैमा राजाले बेचीमा खायो
चली जाऊँ माइतीको देश
यसैमा राजाको छैन हामलाई आस
चली जाऊँ माइतीको देश ।

स्रोत व्यक्ति : ममता वगाले

वर्ष : ५६

स्थान : वालिड न.पा.-६, बाँसटारी

तिहारमा मारुनी गाउँदा, नाच्दा र रमाइलो गर्दा आङ्गना साथीभाइ, संगीहरू टाढा रहेको सँगै रमाइलो गर्न नपाएको कुरा तिनै गीतमा यसरी व्यक्त गर्दछन् :

पूर्वै र दिशाको कालीमा बादलु उतै बिजुली चम्किला

आ - राजै उतै बिजुली चम्किला

जताहरू हामरा हो संगीमा साथी उतै मेघ गरिजाला

आ - राजै उतै मेल गरिजाला

त्यसैगरी तिहारमा लाउने मखमली फूलमा बसेका माहुरी, भमराको बारेमा यसरी

गीत गाइन्छ :

डाँडै र बारीको मखमली फूल डाँडै पारिको वासना

रसै आ टिपी मुहुरी उड्यो विना रसको बस्यो भमरा ।

आ.हा विना रसको बस्यो भमरा ।

स्रोत व्यक्ति : मोहन खनाल

वर्ष : ४४

स्थान : वालिङ न.पा.-८, केदारनाथ

३.४ ऋतुकालीन कर्मगीत

३.४.१ असारे गीत

(क) असारलाई स्वागत गरी गाइने गीत

बरखैमा लाग्यो खोला र खाली बगेछ लेउ झार

पूर्वैमा ढोका खोलेर हेर लागेछ असार

बरखैमा लाग्यो पानीको मूल फुट्यो नि गैह्रीगाउँ

दह भो खेत भिज्योनि माटो रोपार गर्न जाऊँ

स्रोत व्यक्ति : कुलमता पंगेनी

वर्ष : ५५

स्थान : वालिङ न.पा.-८, केदारनाथ

(ख) असारे बालीगीत/धार्मिक गीत

आज हाम्रो सिमेभूमेलाई दुध धार दिम्ला

आज हाम्रो गैह्रीको खेतमा ध्वजा अछेता चढाम्ला

आज हाम्रो सिमेभूमेलाई खीर रोटी चढाम्ला

आज हाम्रै देउले खेतलाई फूलपाती चढाम्ला
 आली ताछी डीललाई मास भट्ट रोपौला
 हलो जोती साहले साही बाउसाले खनौला
 छुपु र छुपु धानबीउ रोपी भार आउंदा गोडौला
 चरो मुसो नलागोस् भनी फूलपाती चढाम्ला
 यसमा मुरी धान फलि जाओस अहिलेको सालमा
 लहमा लह गैह्रैमा खेत धान रोडी बालामा
 परालको टौवा काग र कौवा खीर रोटी चढाम्ला
 पोहोर साल अनिकाल पच्यो ध्वजा अछेता चढाम्ला

स्रोत व्यक्ति : कुलमता पंगेनी

वर्ष : ५५

स्थान : वालिङ न.पा.-८, केदारनाथ

गोरे दाइले हिलाको खेत
 मोहनीले फसायो एक भेट
 जाने भए लैजान्छु साथैमा - हली दाइको साथ मैले पाए त
 जुनी भरी हलीकै काखमा जानी थिएँ सँगसँगै लायत
 केटा : छुपुर छुपु धानै र रोप्यौ असार मासमा
 के कति बस्छेउ रोपानी नानी परदेशी आसमा
 केटी : छुपु र छुपु धानै र रोपेँ दवदवे हिलोमा
 के नुन युक छप्दैछै हली दुःखेको पिलोमा
 दुवै : मानो खाइ मुरीमा फलेको }
 गैह्रै खेत लपककै ढलेको }

केटा : असारे मास रोपेको धान असौजमा पसाउंछ
 एक पटक आउंछ अल्लारे वैस दुनिया हसाउंछ
 केटी : असारै मास रोपेको धान कार्तिकमा काटौला
 लैजाने भए बचन देउ जोवानै साटौला
 दुवै : पुरी अचार तरकारी साँधेको }
 असार महिना खेतमा नाचेको }

(ग) **प्रकृति चित्रण गरी गाइएका असारे गीत**

असारे मासको छिपछिपे हिलो छुनलाई घिनलायो
पातली नानीलाई फरिया किन्दा छ वीसमा रिन लायो
ओल्ला खोला पल्लो खोलो वल्ल भयो कुइरो
पोइ मरेका सातै दिनमा फकाउनीको धुइरो
बरखैमा लाग्यो मुसल धारे पानीको वर्षाको
रोपार गर्न जाऊँ हिँड साथी अब त हर्षाको

स्रोत व्यक्ति : खिमाकुमारी तिवारी

वर्ष : ५२

स्थान : वालिङ न.पा.-६, बाँसटारी

३.४.२ **विविध कर्मगीत**

(क) टुकु र टुकु बारीमा बसी कोदो बीउ रोपौंला
गीत मै भिके पछाडि बसी संगसंगै छोपौंला
हुर्दाको हुल यतिमा घरै कोनीले घोटनी हो
जुन पनि उस्तै पोरलर्की आँखा साह्रै पीर पार्न भो

{ बाउसे संग भेट साल घारीमा }
{ कोदोको बीउ डोको र बारीमा } ३

स्रोत व्यक्ति : डिलकुमारी नेपाली, मैना कार्की, चमेली वि.क.

वर्ष : ?

स्थान : वालिङ न.पा.-७, ?

(ख) **दाइँगीत**

{ हो हो माले हो हो }
{ हो हो तारे हो हो } २

रिड्दै छुम्दै हिँड - रिड्दै घुम्दै हिँड
खुरले माडी हिँड - खुरले माडी हिँड
हो.हो.

माल फाँटको सह-ल्यादेऊ

लछिमीको वास गराइदेऊ

हो.हो. तारे - हो.हो. - हो.हो. तारे हो.हो.

मियो कुमि देऊ

मुरी मुरी धान भारिदेऊ

हो.हो. माले हो

पराल पारी देऊ

धान भारी देऊ

हो.हो. तारे हो.हो.

हो.हो. माले हो.हो.

स्रोत व्यक्ति : राजेन्द्र पौडेल

वर्ष : ४७

स्थान : वालिङ न.पा.-९, च्याले

३.५ धार्मिक गीतहरू

३.५.१ आरती

गौरा सुत देवकी : पहिलेमा आरती गरौं गणेशकी ।

मन कर्ता आरती देव-देवकी : मनकर्ता आरती हो रामकी,

पहिलेमा आरती गरौं गणेशको : सिद्धिदेव गणेशकी

पहिलेमा आरती : सिद्धिदेव गणेशकी, गलाशिर देव

जटा शिर देव : गौरा सुतकी,

दोसरी आरती गरौं ब्रह्माकी : भन करता आरती गरौं ब्रह्मकी

अन्तर्यामी नारायण हा है राम : इन्द्रासन मनमा राखौं चूडामणि

जै देव देवकी : अष्टमीको आरती लक्ष्मी

कोटी सूर्य चक्रबाहु त हो राम : नरलोक र प्रकट भयो

अष्टबाहु त देव सूर्य : अष्टम आरती गरौं सूर्यको

देव देव

हे श्री गणेशाय नमः तिम्रै नाम लिन्छु : अज्ञानीलाई ज्ञान देऊ प्रभु प्रचार गर्दै हिन्दु

पुजौ गणेश पाला : सिन्दुर दुवो फूलमाला

हरि

हे मर्त्य, पाताल, स्वर्ग, तीनै लाके धान्ने

कसले हो र शिवजीको शक्तिलाई नमान्ने
संसारले मानेका : तीनै लोक धानेका
हरि

हे..... नाङ्गै आयौ नाङ्गै, गयो छैन मरिलानु
धोको छ है भक्तजनालाई प्रभुको साथमा जानु
देउन हाम्लाई वर : बहमा विष्णु, शंकर
हरि

हे किन होला व्यर्थै हामी भन्छौं तेरो मेरो
न त तेरो न त मेरो प्रभुको सेरोफेरो

स्रोत व्यक्ति : भजन भण्डली

स्थान : वालिङ न.पा.-१, रामवाच्छा

३.५.२ भजन

हरि द्रद्र हरि द्रद्र
उनै शिवजीको^२ बाघको छाला
नागको माला चन्द्रमाको टिको
जाउँ जाउँ लाग्छ सबै जाँदा तिर्थ
लैजाउ भगवान हामलाई पनि स्वर्गमा
भक्ति भावनाले पूजा गरौं रामको ।
रामलाई शंख धुनी सीता जीलाई नमस्कार ।
रामलाई अघि लाग्ला रामको पछि मै लाम्ला ।
खै बाटो खनेको स्वर्ग जानी भनेको ।
स्वर्ग जानी बाटो खनी मैदान पारेको
स्वर्ग जानी भए ध्यान गर रामको

स्रोत व्यक्ति : मित्रलाल पाठक

वर्ष : ५३

स्थान : वालिङ न.पा.-११, पञ्चमुल

(ग) चुडका

स्वर्ग जाने बाटो न ढुङ्गा छ न माटो
खै बाटो खनेको स्वर्ग जाने भनेको
जामला बैगुण्ठमा नाचै गाउँदै बजाउँदै
रामको पैतालीमा कमल फूल लेखेको
जपिदै न हरी मनमा पीर नपरी

(घ) रोइला चुटका

ए, दाइ कालीपारे निकै रहेछौं बेसारे
आधा भारी तोरी आधार भारी लसुन आज यसै बसन ।
हिन हाम्रो घर गाई दुएर खिर खाउली, बन्चारा ले हिकाली ।
मायामा विरसिलो, काँचो खल्नु रसिलो ।
माया एकातिर कर्के नजर मतिर
हिन हाम्रो घर तीन तलेमा बसौली, लाली पाउडर घसौली ।
जाउला उँदै उँदै नाचै गाउँदै बजाउँदै ।
फर्कम् भनौली कि दुई सुई रेलले सुइकाउँदा पूर्वतिर हुँइकाउँला ।
पारिवन पालेमा ठूलो रूख मौवा छ
सम्चार ल्यानी कौवा छ ।
फर्कम् भनौलीकी सुई सुई खेले सुइकाउँदा पूर्व तिर हुँइकाउँदा ।
आइयो ताँते, मुहानी लाउनी सुन दाँत

स्रोत व्यक्ति : राजु पाठक

वर्ष : ६७

स्थान : वालिङ न.पा.-११, पञ्चमुल

३.६ बाह्रमासे गीत

३.६.१ गोठाले गीत

(क) कृषि सम्बन्धी

लौनो भैंसी कटेरीमा दुध कुँडे भरी

मइ पारेर घ्यू बेचौंला लाउली कानै भरी
गोठालाले घाँसै काट्यो तारे भीरको खर
लाउंला माया खाउंला रस हामले जीवन भर ।
गाई भैंसीलाई कटेरी त बाखरीलाई खोर
हाँस खेल गरौ वैंनी दुई दिन बाँचुञ्जेल
हर्दियाको सालिम खर सौरिनीको रोल
छ कि छैन माया तिमलाई आजै वैंनी बोल
घरमुनिको सम्मो खेत लाउंला फापर आलु
सधैं भरि बोलाउनेछु भनी तिमलाई कालु
चिन्नीको पिपलु त ठेउलेको बर
जोवान मेरो जान लाग्यो छैन कठै घर
हाँडीकोटमा घाँम छञ्जेल खेल्छ माली गाई
रीसराग हुन थाल्यो आज आङ्गनै दाजुभाइ ॥

स्रोत व्यक्ति : चीनमाया डुम्रे

वर्ष : ५३

स्थान : वालिङ न.पा.-१३, उदीयाचौर

(ख) प्रकृति सम्बन्धी

स्वरेक मैदान हेरन क्या राम्रो
आँधीखोला पारी छ घर हाम्रो
मन परेकी त्यही आँधी तरी गई
अबमाया लाउनु र कसलाई खोइ
पानी आयो हरियो वनलाई
केही नभन उडेको मनलाई
चौतारीमा वरपीपल जोडी
मायासँग भेट होला कसरी
चौतारीमा को बसे होलानि
वरको डाली उडेर छोलानि

स्रोत व्यक्ति : गोविन्द पंगेनी

वर्ष : ३३

स्थान : वालिङ न.पा.-११, धारापानी

(ग) सामाजिक चित्रणका गीत

हातमुख जोर्नलाई धौं धौं भो
बस्छु भन्दा भन्थेउनी जाउँ जाउँ भो
घर छोडी परदेशी वास
स्वामी ज्यूको भएन केही आस
चौतारीमा पलायो आँकुरा
प्रदेशमा भाँचियो पाखुरा ॥
गरिबीको भएन हिसाब
काँ पुगेर माग्ने हो निसाफ
सोह्र वर्षे कलिलो जोवन
रुम कि हाँसम् हुन्छ नि दोमन ॥
दाही फूले साहुकै मेलामा
कहिलेई खान पुगेन बेलामा
रुम् त भने उरलेला काली
क्यारी राखौं यो मन समाली ॥
दाउरा काट्ने रानीवन घाँस काट्ने भिरालो
एउटा गीत गाउँछु मेलै मनको पिरलो

स्रोत व्यक्ति : गीता खत्री

वर्ष : ४६

स्थान : वालिङ न.पा.-१२, आँप गैह्रा

(घ) मायाप्रीतिका गीत

जति सम्भयो माया लाग्छ उति मलाई भन
यति भन्दा नजिकिने दुङ्गै रैछ मन
ढिँडो खाउँला फापरको आँटो खाउँला मकै
पाने छैन जीवनमा बैनी तिमलाई भोकै
सयौं जुनी जुनी जुनी होउली मेरै साथ
हाँसी हाँसी जीवन भरी खाउली दुध भात
घरमुनिको गैह्री फाँट लहैलहै धान
हाँसी हाँसी लेख्या छ कि बैनी तिमलाई खान

हली दाइले हलै जोतो डाल्ला ठोक्ने टापु
कति माया गर्ने छन् है बहिनी तिमलाई सासू

स्रोत व्यक्ति : राजु गुरुङ

वर्ष : २२

स्थान : वालिङ न.पा.-५

३.६.२ बालगीत

(क) प्रकृतिचित्रणका गीत

घामपानी-घामपानी
स्यालको बिहे
कुकर जन्ती
बिरालो बाहुन
बिरालो छोएको
केही पनि नखाऊन् ।

स्रोत व्यक्ति : रमा वगाले

वर्ष : ७

स्थान : वालिङ न.पा.-८, अमिलीथुम प्रा.वि.

(ख) कुहिरो वा हुस्सु धपाउँदा गाइने बालगीत

छट्छट् कुइरा
बादलका धुइरा
तेरो घर चोर पस्यो
मानो पीठो लुकायो
थोत्रो नाइलो ठटायो
बूढो भैंसी लडायो
घरको धुरी डढायो
खरानी सबै उडायो ।

स्रोत व्यक्ति : सीता तिवारी

वर्ष : ८

स्थान : वालिङ न.पा.-८, अमिलीथुम प्रा.वि.

(ग) कृषिसम्बन्धी गीत

हरहर तोरी
सानीमाकी छोरी
धान ढल्यो
तोरी फूल्यो ।
ऐया बाधा घैया पाक्यो
चिउरा कुटाइदेऊ न
चिउरा खाँदा दाँत दुख्यो
दूधले भिजाइदेऊ न ।
तल खोरियामा बाँदर आयो
तिम्रो मकै भाँच्यो
हाम्रो बदम खन्यो ।

स्रोत व्यक्ति : कृष्ण सुवेदी

वर्ष : ९

स्थान : वालिङ न.पा.-८, अमिलीथुम प्रा.वि.

(घ) धर्म संस्कृतिसम्बन्धी गीत

हरहर महादेउ पानी देऊदेऊ
यतिले पुगेन अलि थपिदेऊ
रातो माटोका डल्ला कति सारो
महादेउलाई पानी दिन कति गारो ।

स्रोत व्यक्ति : रमा वगाले

वर्ष : ७

स्थान : वालिङ न.पा.-८, अमिलीथुम प्रा.वि.

(ङ) सामाजिक समस्याका गीत

इन्ची भिन्ची गाई मिन्ची
हाम्रा बाबा पल्टनमा
रातो डोली हल्लाए

कालो बन्दुग पङ्काए
किरिम किरिम भयाप्प ।
एउटा सानो चरी
उड्छ घरी घरी
रातो छिर्के मिरके
सानो सानो चरी
घोपन खोज्छु मैले
उसलाई घरी घरी
चरी छोपन जादा
उड्छ भुर्र भुर्र
चरी छोपन नसकी
आउँछु खुर्र खुर्र ॥

स्रोत व्यक्ति : सविना नेपाली

वर्ष : १२

स्थान : वालिङ न.पा.-१४, सरस्वती मा.वि.

(च) केटाकेटीलाई खुसी बनाउन हँसाउनका लागि गाइने गीत

गुजी गुजी आयो
हाउगुजी आयो
नानीको माम
बिरालोले खायो

स्रोत व्यक्ति : मनकुमार सुन्तार

वर्ष : १३

स्थान : वालिङ न.पा.-१४, सरस्वती मा.वि.

३.६.३ दोहोरी गीत

(क) माया-प्रेमसम्बन्धी बयान

नजाउ भिरमा कल्ले तान्छ र सानु वैश छञ्जेल जाउँ भन्दा मानिनौ अब तिमलाई कल्ले
लान्छ र

फुल फुल्यो चिन्नेको^१ सानु लिउंला जोवन ढल्केर हिँडनेको

नजाउ भिरमा कल्ले तान्छर

सलल बरयो गण्डकी : आज सँगै भोलि ता कहाँ को कहाँ, यस्तै रैछ हाम्रो जिन्दगी
बल्लै भो भेट, हाँसी देउ बोली देऊ खोली मनपेट

केटा: यो मनमा के थियो थियो

मेरो माया टुप्लुक्क भेटियो (टुप्लुक्कै)

बल्लै भो भेट, हाँसी देऊ बोली देऊ खोली मनपेट

केटी: मायाले गाउँ गीत रसैको डर भर नमानी कसैको

बल्लै भो भेट, हाँसी देउ बोली देउ खोली मनपेट

केटा: जीवनमा खाइयो नी ठक्कर : बस्यो माया लाग्दैन केही डर

बल्लै भो भेट, हाँसी देउ बोली देउ खोली मनपेट

केटी: मेरो माया कहाँ थियो कुनदेश : दिन पनि अध्यारो शून्य छ

बल्लै भो भेट, हाँसी देउ बोली देउ खोली मनपेट

केटा: मेरो माया का बसी रोको छ : खाको छ कि नखाको भोको छ

बल्लै भो भेट, हाँसी देउ बोली देउ खोली मनपेट

केटी: यो मायालाई देख्न मन थियो : अग्लो डाँडो नभए हुन्थियो

बल्लै भो भेट, हाँसी देउ बोली देउ खोली मनपेट

केटी: यो मायाको अन्तै छ तिर्सना : मैले मात्र निरजाले सकिन बिर्सन

फूलको रानो, माया बिरानो ।

केटी: सुनकाटेर बनाउँला बीज : मायाजस्तो निरजाले रहिन्छ क्यै चीज

फूलको रानो माया बिरानो

केटा: लाउने भए लाउ मयाँ गमेर : पोखरीको निरजाले हिलो भै जमेर

फूलको रानो माया बिरानो

केटी: करिमले लाएको डोरो : गर्छुभन्दा निरजाले मन हुनी एकोहोरो

फूलको रानो माया बिरानो

केटा: सानुमयाँ विचार गर : जीवनलाई निरजाले अलपत्र नपार

फूलको रानो माया बिरानो

- केटी: यो मायाको घरकता पय्यो : मइले माया निरजाले लगाउने सुर गय्यो
फूलको रानो माया बिरानो
- केटा: तिम्रो बानी मलाई नि थाहा छ :इन्द्रजाल पढेर पास भाछ
वालिङ बजार निष्पुरी मायाले नलाउ नजर
- केटी: भेट भाको बेलुकी रेशमा गोली धागोले जेलुकी
वालिङ बजार निष्पुरी मायाले नलाउ नजर
- केटा: कहाँ होला तारे भीरे ? बचनको लाइराछ मलाई पीर
स्याङ्जा बजार निष्पुरी मायाले नलाउ नजर
- केटी: घर त मेरो या हैन वर हो, भन तिम्रो मनमा के छ र हो
वालिङ बजार निष्पुरी मायाले नलाउ नजर
- केटा: आँधिखोला डरलाग्दो रहमुनी : खेल्ने बेला आउला की नाइकुन्नि
वालिङ बजार निष्पुरी मायाले नलाउ नजर
- केटी: मनासलु हिमाल छ राम्रो : वालिङ भित्र छ घर हाम्रो
वालिङ बजार निष्पुरी मायाले नलाउ नजर
- केटा: पञ्चमुल घुमेर जाउँ माया : काली गंगा तरेर आउ माया
वालिङ बजार

स्रोत व्यक्ति : सरिला गुरुङ

वर्ष : २०

स्थान : वालिङ न.पा.-५

(ख) प्रकृति चित्रण

ल्याउन माया तारेको आलु : तिमी भन्दा म ठूली दयालु ।
कति राम्रो डाँवाको फाँट: तिम्रो हाम्रो भेट हुनी छ छाँट ।
बसेरी उराठे डाँडैमा : कसो गरी बसौली मायालु
के खाए के लिए होलान् : बनमा जुरेजी चरीले
सारङ्गी रेटौला : अँधेरीको बनमा भेटौला
माया तिमले लगायौ नजर : भेट हुम्ला वालिङ बजार
शिरको शिरबन्दी : म मरे नि को छ र पीर मान्नी
मेरो माया हो आँधी खोलाको : लगाउँ माया दुइदिने चोलाको

स्रोत व्यक्ति : डासुकला राना

वर्ष : २१

स्थान : वालिङ न.पा.-१०, तीनदोबाटे

३.६.४ सालैजोगीत

त्यो रानी वनको तिरतिरे धारा

सालैजु पानि खायो बाघैले

ख्याल हैन साँचो सालैजु

पानि खायो बाघैले

गितै र गाउन स्वैरामा छैन

सालैजु घुमाईदेउ राघैले

हाओ माया ख्याल हैन साँचो

घुमाईदेउ राघैले

हाँसिदेउ बोलि देउ नाची देउ माया जिन्दगी के छ र

दुई दिनको राम छाँया

असिना भर्यो ईन्द्रनी पर्यो सालैजु (भरनाको पानिमा)^२

जिन्दगी छोटो मायाको फोटो (दुई आँखाको नानिमा)^२

होनि र माया ख्याल हैन साँचो सालैजु दुई आँखाको नानिमा

रातो माटो चिप्लो बाटो आएँ लौरी टेकेर हाहा आएँ लौरी टेकेर

माथि लेक देखी भरि आएँ बेशी सालैजु मायालाई देखेर

सलल आँधिको पानि पख नानी मै पनि उँही जानी

सलल बग्यो आँधिमा खोला घुमेरै फेरै भो हाहा हो सालैजु घुमेरै फेरै भो

मन पर्ने माया नौ डाँडा पारी छ भेटै नभा धेरै भो हाहा हो सालैजु भेटै नभा धेरै भो

स्रोत व्यक्ति : टौमती गुरुङ

वर्ष : ४५

स्थान : वालिङ न.पा.-१२, सिर्सेकोट

३.६.५ विविध भाकाका गीत

३.६.५.१ दोहोरी गीत

गोरखा मनकामना भ्याप्यै माया लाउँ भने ठिक छैन जमाना ...

केटा: हे..... धेरै सालमा भेट हाम्रो भयो

के छ खबर खुल्दुली मन भयो

गोरखा मनकामना भ्याप्यै माया लाउँ भने ठिक छैन जमाना

केटी: हे..... कताबाट भेटियो हजारमा

आजै देखे वालिङको बजारमा

गोरखा मनकामना भ्याप्यै माया लाउँ भने ठिक छैन जमाना

केटा: हे..... चलन छ कि बस्ने रोदीमा

आको म त मायाको खोजीमा

गोरखा मनकामना भ्याप्यै माया लाउँ भने ठिक छैन जमाना

केटी: हे..... मनत थियो माया जाल साट्ने

दुःखी जीवन कसरी काट्ने

गोरखा मनकामना भ्याप्यै माया लाउँ भने ठिक छैन जमाना

केटा: हे..... चैते दशैं भाकौला देवीथान

दुःखी जीवन बिताउला सुखीमन

गोरखा मनकामना भ्याप्यै माया लाउँ भने ठिक छैन जमाना

केटी: हे.... तिम्रो बानी अल्लारे छ अरे

लान्छु भन्छौं जल्लाई नी मनपरे

गोरखा मनकामना भ्याप्यै माया लाउँ भने ठिक छैन जमाना

आँधि खोला उर्लेर आयो

केटा: हे..... कसको लागि साँचेको जोवान

तिम्रो रूपले पागल भयो यो मन

आँधि खोला उर्लेर आयो.....

केटी: हे..... लट्टै पर्नेछ तिम्रो बानी

एउटा रोज्ने अर्केलाई लैजाने
आँधि खोला उर्लेर आयो.....

केटा: हे..... तिमिबाहेक अन्त मन गाछैन
सत्य कसम छोड्न मन लाछैन
आँधि खोला उर्लेर आयो.....

केटी: हे..... भौतारिदै कति ठाउँ हिड्ने छौं
अभ्र राम्री कतिलाई भन्ने हौं
आँधि खोला उर्लेर आयो.....

केटा: हे..... बाबा, आमा एकलै म छोरी
डरलाई र छ जाम पनि कसरी
आँधि खोला उर्लेर आयो.....

केटी: हे..... माया तिमि नपर दोधारमा
आउछु लिन वालिड बजारमा
आँधि खोला उर्लेर आयो.....

स्रोत व्यक्ति : श्रीप्रसाद गुरुड

वर्ष : ३४

स्थान : वालिड न.पा.-१४, शिरकोट

३.६.५.२ कौरा गीत

काँ हो नानी घर तिम्रो
काँ हो माइती मावली
नानी त रैछौं हाम्रै दाँवली ।
शितलु भयो वरको छायाले
साँचै दुःख पाइयो नि तिम्रो मायाले
म त हजुर गाउँको गोठाले
के भन्न खोज्दै छु तिम्रो ओठले
यो मन रोको छ
यो मायाले खाको छ कि नखाको भोको छ
लिने भए जोवन चोखो छ

सुनमा पित्तल मिसाउने मनमा धोको छ ।
खान मीठो मुलको पानी
मन त तिमी भित्र, ज्यान छोडेर कहाँ जानी
पाइन मैले यो मायाको भेऊ
तिम्रो दिलमा मेरो नाम आजै लेखिदेऊ ।

स्रोत व्यक्ति : गुमानसिंह आले मगर

वर्ष : २२

स्थान : वालिङ न.पा.-८, केवरे ताप्के

३.६.५.३आँधिखोले रोइला

तिमलाई भन्दा खेरी
आको मत दौडेर
आँधि खोला पौडेर
हुने थियो भेट
वेशी मकै छरेत
आउने जाने गरेत
पछ्यौरी छेउमा
बोल बोल माया
बोले हाँसे हुने हो
मरे माटामुनि हो
सबैको माभैमा
बोली है त मै पनि
नरिसाउनु कोही पनि
माया पुरानियो नभने है हजूर
कैले बिसुला र मायाप्रीतिजेलेको
बालै दिनमा खेलेको ।

स्रोत व्यक्ति : सागर काफ्ले

वर्ष : ६७

स्थान : वालिङ न.पा.-१, छाडछाडदी

३.७निष्कर्ष

भौगोलिक एवम् सिमानाले मानिसलाई बाँध्न सक्छ तर लोकगीतलाई बाँध्न सक्दैन । एउटा क्षेत्र वा भेगमा प्रचलित लोकागीतको प्रभाव अर्को क्षेत्रमा सजिलै पर्न सक्छ । रेडियो नेपाल, टी.भी. एवम् क्यासेटहरूबाट बारम्बार धन्किरहने लोकगीतहरू जो अधिकांश नेपालीले मन पराएका छन् ती लोकगीतहरू वालिङ नगरपालिकामा पनि गाइन्छन् । वालिङ नगरपालिकामा अहिले यस्तै अवस्था रहेको छ । वर्तमान समयमा राजनैतिक प्रभाव स्वरूप निर्मित भएका गीतहरूमा अन्याय अत्याचारको विरोध, देश विकासका लागि अग्रसर हुन आग्रह, आङ्गनो हक र अधिकारका लागि सदा सचेत रहन सल्लाह-सुभाषण एवम् दुःख पीडाका अभिव्यक्तिहरू पाइन्छन् ।

वालिङ नगरपालिकामा प्रचलित लोकगीतका विषय र प्रकृतिलाई हेर्दा ती लोकगीतहरू विशेष गरी संस्कार, ऋतुकालीन पर्व, श्रम, धार्मिक र बाह्रमासे गीत गरी प्रमुख ५ प्रकारमा विभाजन गरी अध्ययन गर्न सकिन्छ । संस्कार गीतको मुख्य अर्थ जीवनलाई सु-संस्कृत रूपमा सञ्चाल गर्न सिकाउनु रहेको छ । ऋतुकालीन पर्वगीतको उद्देश्य मनोरञ्जन गर्नु र सांस्कृतिक परम्पराको संरक्षण गर्नु देखिन्छ । खेतीपाती गर्दा मेलापात वा अन्य कुनै कामका बेला गाइने गीतले कर्मशील जीवनलाई अभि मिहिनेती बन्न र सहज तरिकाले कर्ममा लागि रहन हौसला बढाउँछन् । धर्म कर्म गर्दा गाइने धार्मिक गीतको उद्देश्य नैतिक उपदेश दिनु र आध्यात्मिक चेतना फैलाउनु रहेको पाइन्छ । जुनसुकै व्यक्तिले जस्तोसुकै अवस्थामा पनि गाउन मिल्ने गीत नै सामान्य गीत हुन् । ती गीतहरूमा पनि प्रगाढ रूपमा मार्मिकता र समय सापेक्षता पाइन्छन् । विशेष हुन वा सामान्य जुनसुकै गीतहरूले पनि प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा समाज सुधारको अपेक्षा पनि प्रकट गरेका हुन्छन् । ती गीतहरूले त्यहाँका लोक जीवनको समस्त रागात्मक र आध्यात्मिक, सांस्कृतिक वातावरण, सुख-दुःख र सम्पन्न-विपन्नताको प्रतिबिम्ब उतारेका छन् । त्यहाँको लोक जीवनका मूल्य, मान्यता, संस्कार र स्तरलाई समेत झल्काएका छन् । यसरी भन्नु पर्दा वालिङ नगरपालिकामा प्रचलित लोकगीतहरूले त्यहाँका लोक जीवनको साङ्गोपाङ्ग परिचय दिएका छन् ।

परिच्छेद चार

स्याङ्जा वालिङ नगरपालिकामा प्रचलित लोकगीतको वर्गीकरण र विश्लेषण

४.१परिचय

लोकसाहित्यका विधाहरूमध्ये लोकगीत निकै सम्पन्न विधा हो । यो पहाडी श्रृङ्खलादेखि तराईका फाँट तथा हिमालको शीरसम्म व्यापक छ । यसले लोक जीवनलाई उनीहरूका भावनाहरू अभिव्यक्त गर्ने चाडपर्व, मेला, संस्कार, परिश्रम, धार्मिक कार्य तथा रीतिस्थितिहरूमा समेत साथ दिइएको छ । युगौंदेखि मौखिक परम्परामा हुर्कदै र समाजमा नजिकको नाता गाँस्दै अगाडि बढेको देखिने लोकगीतले व्यापक क्षेत्र ओगटेको छ । लोकसाहित्यका विभिन्न विधाहरू मध्ये सबैभन्दा बढी सम्पन्न विधा मानिने लोकगीत विधालाई निश्चित मापदण्डको आधारमा वर्गीकरण गरेर विभाजन गर्ने अठोट गर्नु निश्चय नै कठिन छ । यति हुँदा हुँदै पनि लोकगीतका अध्येताहरूले आ-आफ्नै दृष्टिकोणका साथ वर्गीकरण गर्ने प्रयास गरेका छन् । अन्य कतिपय देशमा लोकगीतको वैज्ञानिक अध्ययन धेरै भए तापनि नेपालमा भने खासै हुन सकेको छैन । नेपाली लोकगीतको वैज्ञानिक अध्ययन त्यति हुन नसके पनि वर्गीकरणका प्रयास भने पर्याप्त मात्रामा भएका छन् । लोकगीतमा विविधता, बहुरूपता, वस्तुसत्यता क्रमिक नवीनता आदि कुरा पाइनाले वर्गीकरण गर्ने क्रम केही विद्वान्हरूले आफूभन्दा पहिलेका लोकगीतका अध्येताले गरेका वर्गीकरणलाई आलोचना गर्दै आफ्नो धारणा अनुसार नयाँ-नयाँ वर्गीकरण पेस गरेका छन् तर कुनै पनि विद्वान्ले गरेको वर्गीकरणलाई सर्वसम्मत र वैज्ञानिक भने मान्न सकिने स्थिति छैन । यस सन्दर्भमा स्वदेशी तथा विदेशी विद्वान्हरूले गरेको लोकगीतका वर्गीकरणलाई छोटकरीमै भए पनि उल्लेख गर्नु उपयुक्त देखिन्छ ।

भारतीय विद्वान् कृष्णदेव उपाध्याय (सन् १९८०, पृ. ६२-६३) ले संस्कार सम्बन्धी गीत, ऋतुसम्बन्धी गीत व्रतसम्बन्धी गीत जाति सम्बन्धी गीत, श्रमसम्बन्धी गीत र विविध गीत गरी ६ प्रकारमा वर्गीकरण गरेका छन् । अर्का भारतीय विद्वान् सत्येन्द्र (१९७१, पृ. ३३५) ले लोकगीतको वर्गीकरण (१) साधारण (२) अनुष्ठानिक (३) याचना सम्बन्धी र (४)

खेल सम्बन्धी गरी चार किसिमले गरेका छन् । अर्का भारतीय लोकगीतका अध्येता स्वर्णलता (१९७९, पृ. ४५) ले विषयवस्तुलाई आधार बनाएर चार भागमा वर्गीकरण गरेकी छिन्, ती हुन् - (१) संस्कार गीत, (२) व्यवसायिक गीत, (३) आवस्यारिक गीत र (४) विलासिक वा मनोरञ्जन सम्बन्धी गीत । यस वर्गीकरणमा भने सैद्धान्तिक आधार देखिन्छ किन भने यसमा प्रायः सबैजसो प्रचलित लोकगीतहरू समावेश भएका छन् । यसरी भारतीय विद्वान्हरूले विभिन्न आधारमा लोकगीतको वर्गीकरण गर्ने प्रयास गरेका छन् ।

कतिपय नेपाली लोकगीतका अध्येताले पनि आ-आफ्नै धारणा अनुरूप वर्गीकरण गरेका छन् । कन्दडुवा (२०२०, पृ. १०) ले नेपाली लोकगीतलाई जनगीत वा जनकविता भन्दै लोकगीतको प्रस्तुतीकरणलाई आधार मानेर सकर्मक र अकर्मक गरी दुई भागमा बाँडेका छन् । पन्त (२०२८, पृ. १४८-१५०) ले ग्रामस्तरीय गीत, जातिस्तरीय गीत, जातिभाषा स्तरीय गीत, पर्वस्तरीय गीत, लोकनाट्य स्तरीय गीत कार्यस्तरीय गीत र ऋतुस्तरीय गीत गरी वर्गीकरण गरेका छन् । खत्री (२०३५, पृ. १७) ले लोकगीतलाई गाउने समय, पर्व, रस, आदिका आधारमा निम्नानुसार सात वर्गमा बाँडेका छन् :

- (१) वीर रस र करुण रसका लोकगीत-कर्खा
- (२) घटना प्रधान लोकगीत - सवाई
- (३) चाडपर्वका लोकगीत - भैलो, देउसी
- (४) विवाह पर्वमा गाइने लोकगीत - खाँडो, रत्यौली
- (५) नृत्य लोकगीतहरू - डेउडा, घाटु
- (६) भजनका रूपमा लोकगीत - बालन, साँगिनी
- (७) दोहोरी लोकगीत - घाँसे, असारे इत्यादि ।

लोकगीतको वर्गीकरण गर्ने क्रममा पूर्णप्रकाश नेपाल 'यात्री' (२०३९, पृ.३३) ले लोकसिर्जित गीत, लोकरचित गीत र लोकविषयक गीत भनी उल्लेख गरेका छन् । नेपाली साहित्यका समालोचक ईश्वर बराल (२०१०, पृ. ९७-१०१)ले अवस्था अनुरूप ऋतु परिस्थितिलाई आधार मानेर लोकगीतलाई अठार भागमा वर्गीकरण गरेका छन् । मादले, रोदी, छोकडा, टप्पा, लवरी, मालश्री, सिलोक, साँगिनी, गाइने, वारी, सवाई, बालन, भैलो, देउसी, रत्यौली, बाह्रमासे, प्रभाती, निर्गुण र भ्याउरे । यस वर्गीकरणले विस्तृत आकार लिएको छ । यिनको यो वर्गीकरणलाई वर्गीकरण भन्नु भन्दा सङ्कलित लोकगीतको टिपोट

भन्नु युक्तिपूर्ण देखिन्छ । अर्का अध्येता सत्यमोहन जोशी (२०१२, पृ.१४५) ले नेपाली लोकगीतको विवेचना गर्दै यसलाई सामयिक लोकगीत (ऋतु मौसम वा चाड अनुसार गाइने) र सामान्य (जहिले पनि गाउन सकिने) गरी दुई भागमा वर्गीकरण गरेका छन् ।

अर्का नेपाली लोकगीतका अध्येता कृष्णप्रसाद पराजुली (२०५१, पृ.१६) ले लोकगीतको विषयात्मक वर्गीकरण गर्दै वर्षचक्रका र जीवनचक्र सम्बन्धी लोकगीत गरी दुई किसिमका लोकगीतको बारेमा चर्चा गरेका छन् । वर्षचक्रका लोकगीतलाई बाह्रमासे लोकगीत र ऋतुकालीन लोकगीत गरी दुई भेद देखाएका छन् । ऋतुकालीन लोकगीतलाई पनि पर्वगीत र कर्मगीत गरी विभाजन गरेका छन् भने अर्कोतिर जीवनचक्र सम्बन्धी लोकगीतलाई संस्कारगीत, उमेर अवस्था सम्बन्धी गीत र नृत्यगीत गरी तीन भेद देखाएका छन् । बन्धु (२०५८, पृ.१२१-१२२) ले नेपाली लोकगीतलाई निम्नानुसार तीन आधारमा वर्गीकरण गरेका छन् :

- (अ) सहभागिताका आधारमा : (क) एकल गीत, (ख) दोहोरी गीत र (ग) समूह गीत
- (आ) लय वा भाकाका आधारमा : (क) स्थानका आधारमा (ख) जातका आधारमा
- (इ) प्रकार्यका आधारमा : (क) धार्मिक गीतहरू (ख) अनुष्ठानमूलक तथा संस्कार गीत (ग) ऋतुगीत तथा पर्वगीत (घ) श्रमगीत

लोकगीतका अर्का विश्लेषक गोविन्द आचार्य (२०६१, पृ.३६) ले रापती अञ्चलका गीतमा सीमित रहेर पनि त्यहाँका गीतमा पाइने विशेषता संसारका गीतमा भेटिन्छ भन्ने ठोकुवा गर्दै नेपाली लोकगीतको वर्गीकरण प्रस्तुतीकरण, सहभागी, लिङ्ग उमेर आख्यान, रस, स्थान, जाति र छन्द एवम् सङ्गीत योजना गरी नौ वटा आधारमा गरेका छन् । आचार्यले यो वर्गीकरणमा पूर्ववर्ती विद्वान्हरूले नऔल्याएका अनिवार्य पक्ष सङ्गीत योजना, बाद्यसामग्री र अभिनय समावेश भएका छन् ।

त्यसै गरी नेपाली लोकगीतका अन्वेषकद्वय मोतीलाल पराजुली र जीवेन्द्रदेव गिरी (२०६८, पृ.३५) ले निम्नानुसार वर्गीकरण गरेका छन् ।

लोकगीत

सामान्यगीत

- (क) बहमासे गीत
(ख) बहमासा गीत

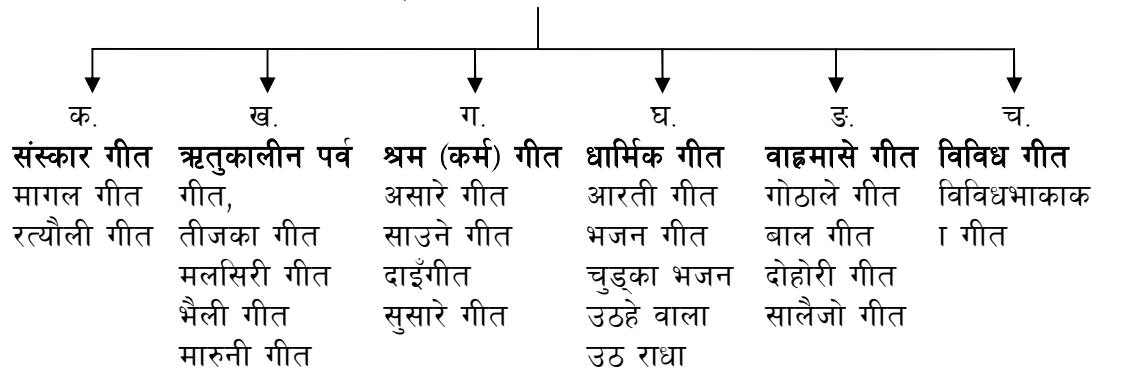
विशेष गीत

- (क) वर्ष चक्रीय गीत-पर्वगीत,श्रमगीत
(ख) जीवन चक्रीय गीत-संस्कार गीत
(ग) धार्मिक गीत
(घ) विविध गीत

माथीको वर्गीकरण अनुसार लोकगीतलाई प्रमुख दुई भागमा विभाजन गरिएको छ । सामान्यगीत जुनसुकै बेला र अवसरमा गाईने गीत सामान्यगीत हुन जसअन्तर्गत बाहमासे र बाहमासा गीत रहेका छन् । बाहमासे गीतले बाह्रै महिना गाउँन मिल्ने गीतलाई बुझाउँछ भने बाहमासा गीत भनेको बाह्रै महिनाको वर्णन भएको गीत हो । विशेष गीत खास बेला र अवसरमा गाइन्छ जसअन्तर्गत पर्ने वर्ष चक्रीयगीतमा कुनै वर्षका विभिन्न ऋतु र महिनामा गाइने पर्व गीत र श्रम गीतलाई लिन सकिन्छ । त्यसै गरी जीवन चक्रीय गीतभित्र रहेका संस्कार गीत र धार्मिक गीत मान्छेको जीवनका अनेक अवस्थासँग सम्बन्धित छन् ।

यस प्रकार विभिन्न विद्वान्हरूद्वारा गरिएको लोकगीत वर्गीकरणबाट लोकगीतको पहिचान गर्न सजिलो भएको छ । यिनै वर्गीकरणको ढाँचालाई हेरेर नेपाली लोकगीतको अध्ययन गर्दा चूडामणि बन्धु र अन्वेषकद्वय मोतीलाल पराजुली र जीवेन्द्र देव गिरीको वर्गीकरण उपयुक्त देखिन्छ । यसै वर्गीकरणलाई मान्दा सम्पूर्ण नेपाली लोकगीतहरू समेटिने र यसैका आधारमा एक रूपता आउने देखिन्छ । जसअनुसार लोकगीतलाई निम्न लिखित आधारमा वर्गीकरण र विश्लेषण गर्नु सान्दर्भिक देखिन्छ ।

वालिङ नगरपालिकामा सङ्कलित लोकगीतको वर्गीकरण

४.१.१ संस्कारगीत

मानव जातिको गर्भाधानदेखि मृत्युपर्यन्त गरिने संस्कारमा गाइने गीत नै संस्कार गीत हुन् । संस्कारको अर्थ स्वच्छन्दता तथा अवगुण, दोष वा कमजोरीलाई हटाएर परिष्कार वा शुद्ध गर्नु भन्ने हुन्छ । संस्कृतिले मानवीय विचारमा रहेका कमजोरी अवगुण र दोषलाई हटाएर परिष्कार वा शुद्ध पार्ने काम गर्दछ । त्यसैले मानिसले आङ्गनो धर्म र संस्कृतिको आधारमा जन्मदेखि-मृत्युसम्म विभिन्न प्रकारका संस्कारहरू गरेको पाइन्छ । यिनै विभिन्न संस्कारका अवसरमा गाइने गीत नै संस्कार गीत हुन् । नेपाली समाजका हरेक जातिमा मागल, जन्म, छैठी, न्वारन, विवाह, आशिका जस्ता गीतहरू प्रचलित रहेका छन् । यिनै विभिन्नसंस्कार गीत मध्य मागल गीत पनि एक हो । विवाह, व्रतबन्ध, न्वारन, पासनी, छैठी आदि मङ्गल कार्यका लागि वनपाखाबाट चौडा पात लिएर दुना-टपरी गाँस्ने गरिन्छ । यस्ता दुना टपरी गाँस्ने काम नारीहरूले मात्र गर्दछन् । टपरी गाँस्दै गर्दा केही मागलहरू गाइन्छ । नारीहरू गोलबन्ध भएर गाइने मागलले एकातिर वातावरण नै सङ्गीतमय बनाएर मनोरञ्जन प्रदान गर्दछ भने अर्कोतर्फ काम पनि विनाथकान, विना रोकावट सुचारु रूपमा सञ्चालन भएको हुन्छ ।

छैठी, न्वारन, व्रतबन्ध, विवाह आदि आनुष्ठानिक कार्य गर्दा गाइने गीतलाई मागल गीत भनिन्छ । मागललाई कतै माहल, सगुन आदि भन्ने गरिन्छ । वास्तवमा मङ्गल कामना गर्दा गाइने गीत नै मागल गीत हुन् । वालिङ नगरपालिकामा विवाहको समयमा दुना र टपरी गाँस्दा, कसार बटार्दा, दुलहीलाई अन्माउँदा तथा दुलहाको घरमा दुलही भित्र्याउँदासम्म विभिन्न मागल गीतहरू गाइन्छन् जस्तै :

टिप रे टिप रे हरिया साल पात टिप रे

जुरी-जुरी आयो भन्छन् शुभ लगन

४.१.२ ऋतुकालीन पर्वगीत

प्राकृतिक अवस्थाअनुसार वर्षभरिको वातावरणमा देखिने परिवर्तन र तदनुसार हुने समय विभाजनलाई ऋतु भनिन्छ । धार्मिक साँकृतिक वा सामाजिक दृष्टिले महत्त्वपूर्ण मानिने समय नदिनलाई उत्सव वा चाडपर्व भनिन्छ । यिनै ऋतुअनुसारका चाडपर्वहरूमा गाइने लोकगीतहरूलाई ऋतुकालीन पर्वगीत भनिन्छ । ऋतुपरिवर्तन सँगै नेपाली समाजमा

विभिन्न चाडपर्वहरू मनाइन्छ । दसैं, तिहार, तिज, गौरा, होली, वसन्त आदि त्यस्ता चाडपर्वहरू हुन् । यिनैसँग सम्बन्धित मालसिरी, भैलो, देउसी, मारुनी तिज, होली गौरा, फागु, वसन्त आदि गीतहरू प्रचलित छन् । यिनै गीत मध्य तीज गीत पनि एक हो । तीजका गीत मार्फत दुःख, पीडा तथा विपत्तिका कथा व्यथाहरू पोखिन्छन् । अशिक्षित समाज भएकाले घरमा सासूले बुहारीलाई गर्ने हेलाँ, बुहारीले सासूलाई गर्ने व्यवहार, नन्द-भाउजूका बीचको द्वन्द्व, पति पत्नीका बीचको असमानताका पीडा राम्रो लगाउन नपाएको, मीठो खान नपाएको पीडा, सौता भोग्नु परेको अवस्था, तीजमा माइती लिन नआउँदाको अवस्था, कर्मघर नराम्रो भएको, माइतीघर राम्रो भएको तथा प्राकृतिक चित्रणका अभिव्यक्तिहरू तीजका गीतमा भेटिन्छन् ।

प्राकृतिक अवस्थाअनुसार वर्षभरिको वातावरणमा देखिने परिवर्तन र तदनुसार हुने समय विभाजनलाई ऋतु भनिन्छ । धार्मिक सांस्कृतिक वा सामाजिक दृष्टिले महत्त्वपूर्ण मानिने समय वा दिनलाई उत्सव पर्व वा चाडपर्व भनिन्छ । यिनै ऋतुअनुसारका चाडपर्वहरूमा गाइने लोकगीतहरूलाई ऋतुकालीन पर्वगीत भनिन्छ । वसन्तमा शुभमङ्गल चाहनु, वर्षामा विपत्तिबाट पार पाउने आकाङ्क्षा राख्नु, शरदमा खुसियाली मनाउनु, हेमन्तमा सङ्घर्ष गर्न सिक्नु शिशिरको परिवर्तन पछि जीवन सुखको प्रेरणा लिनु आदि यसका उदाहरण हुन् । नेपालमा विभिन्न जनजातिहरू र तिनका आ-आङ्गनै प्रकारका संस्कृति छन् । तिनीहरू आङ्गना धार्मिक तथा सांस्कृतिक श्रद्धा, विश्वास र धारणाका आधारमा वर्षको निश्चित तिथिमितिमा आङ्गनै प्रकारका मनोरञ्जनपूर्ण चाडपर्वहरू मनाउने गर्दछन् । प्राचीन नेपाली समाजका अनेका उद्देश्यहरू पनि पूर्तिका साधनहरूमध्ये चाडपर्व पनि एक हुन् । आङ्गनै किसिमको मौलिक सांस्कृतिक विशेषता भएको नेपालमा दसैं तिहार, तीज, फागु आदि निश्चित प्रकारका चाडपर्वहरू सबै जाति र जनजातिहरूले आ-आङ्गना सांस्कृतिक र परम्परा अनुसारका चाडपर्वहरू पनि मनाउने गर्दछन् । यी चाडपर्वहरूमा आङ्गनै प्रकारका भेषभूषा, लोक वाद्य र लोकनृत्यको प्रयोग गरी पर्व गीतहरू गाइने गरिन्छ ।

समाजमा हरेक जातिले जीवनसङ्घर्षलाई हलुको पारी पीर व्यथा र वेदनाका भारीहरू विसाइ एकैछिन भए पनि रमाउन विभिन्न विसान्तिक क्षणहरूको व्यवस्था गरिएको हुन्छ, जसलाई हामी पर्व भनिन्छ । वालिङ नगरपालिकामा ऋतुकालीन रूपमा देखापर्ने विभिन्न पर्वहरूमा विशेष प्रकारका पर्वगीतहरू गाउने चलन रहेको छ । भाद्र महिनामा तीजको गीत, दसैंमा मालश्री, तिहारमा देउसी भैलो, मारुनी सोरठी, आदि गाइन्छ । यी गीतहरू चाडपर्वका

समयमा मात्र गाइन्छन् । चाडपर्वहरू ऋतुअनुसार मनाइने हुँदा यी गीतहरूलाई पर्वगीत अन्तर्गत राखिएको हो । यी ऋतुकालीन पर्वगीतहरूको परिचय यस प्रकार छ ।

क) तीजका गीत

तीजको पर्व हिन्दू नारीहरूको ठूलो रमाइलो सांस्कृतिक पर्वका रूपमा प्रसिद्ध रहेको छ । वर्ष पिच्छे खासगरी भाद्रशुक्ल द्वितीयादेखि पञ्चमीसम्म मनाइने तीजको पौराणिक कथासँग जोडिएर आएको छ (पराजुली, २०५७, पृ. १५७) । तीजमा गीत तीजका बेलामा स्वास्नी मानिसहरूले गाउने पर्व गीत हो । नारीहरूले सौभाग्य र समृद्धिका निमित्त धार्मिक परम्पराअनुसार शिव-पार्वतीको उपसना र पूजा गर्ने, भाद्र शुक्ल तृतीयाको दिनलाई तीज हरितालिका भनिन्छ । यही अवसर पारेर नारीहरूले मात्र गाउने एक प्रकारको लोकगीतलाई तीज गीत भनिन्छ । नेपालका अन्य ठाउँमा भैँवालिङ नगरपालिकामा पनि तिज पर्वको ठूलो महत्त्व रहेको छ । स्त्री जातिले मनाउने सर्वश्रेष्ठ व्रतोत्सव वा चाड नै तिज हो । यो चाड तिजका रूपमा र ऋषि पञ्चमी व्रतोत्सवको रूपमा मनाउने परम्परा छ । यहाँ तिज आउनुभन्दा धेरै दिन अगाडिदेखि तिजका गीत गाउन थालिन्छ ।

विशेष गरी हिन्दू नारीहरूले आङ्गना पतिको दीर्घायुको कामना गर्दै व्रत बसी पूजा आज्ञा गरेर तीजपर्व मनाउने गर्छन् । तीजको व्रत बस्नाले लोग्नेको आयु बढ्छ र पति नहुनेले पनि महादेव जस्तै पति पाउँछन् भन्ने जनविश्वास यहाँका समाजमा पाइन्छ । तिजका दिन महिलाहरूले सकेसम्म राम्रा कपडा लाउने गर्छन् । गर गहनाका साथै विवाह हुँदा प्रयोग भएका सौभाग्यका सामानहरू पनि लगाउने प्रचलन छ । तीजका दिन चौतारी, खुल्ला, मैदान, मन्दिरको वरिपरि, घरको आँगन, स्कूलको चउर आदि ठाउँमा सबै महिलाहरू जम्मा भई, गोलवन्द भएर गीत गाएर नाचगान गर्ने गर्दछन् । तीजको भोलि वा पर्सिपल्ट पर्ने ऋषिपञ्चमीको व्रत भने महिनावारी भइसकेका महिलाहरूले मात्र लिने गर्दछन् ।

यस पर्वमा विवाह भइसकेका छोरी चेलीहरूलाई माइतबाट लिन जाने गरिन्छ । तीजको अघिल्लो दिन सबै बसेर मीठा-मीठा परिकारहरू दर खाने र भोलिपल्ट निराहार व्रत बस्ने परम्परा रहि आएको छ । नेपाली नारीहरूले भोग्नुपरेका अभाव, दुःख, पीडा, व्यथा, अन्याय आदि आवाज यस पर्वमा बढी गुञ्जने गर्दछन् । आङ्गनो घरको पीडा र व्यथाहरू माइतमा बसी साथीभाइ जम्मा भई थपडी, मादल बजाइ कम्मर मर्काइ मर्काइ घुमी-घुमी नाचिने यस पर्वले नारी जातिलाई ठूलो स्वतन्त्रता प्रदान गरेको मानिन्छ । जस्तै :

सबैसँग विदा हुन्छु यै आँसुका धाराले

नरमाइलो नमान माइती साराले

यसमा एउटी विवाहित नारीले आफ्नो माइती घर छोडेर कर्म घर जानुपर्दा आफ्ना माइती साथीसँगैलाई नरमाइलो नमानिदेउ भन्दै आफू आँशु बगाउँदै आफ्नो घर तिर हिड्न बाध्य भएकी छिन् ।

४.१.३ श्रमगीत-कर्मगीत

श्रमगीत खेतीपातीसँग सम्बन्धित वा अन्य कुनै काम गर्दा गाइने गीत हो । नेपाल कृषिप्रधान देश भएकाले रोपाइँ, गोडाइ र दाइँका अवसरमा विभिन्न गीतहरू गाइन्छन् । यसरी नै साना नानीहरूलाई खेलाउन र सुताउन पनि सामान्य श्रम गरिन्छ, त्यसैले उपयुक्त अवसरमा गाइने गीतहरू श्रमगीतभित्र पर्दछन् । श्रम गीतहरूमा प्रायः बाजा बजाइँदैन । अवस्था हेरी एकल वा सामूहिक रूपमा काम गर्दा यी गीत गाइन्छन् । यिनका विषय धर्मकर्म, सामाजिक संस्कार भन्दा बढी सामाजिक समस्यासँग सम्बन्धित हुन्छन् । जेठे, असारे, साउने, घाँसे, सुसारे आदि कर्मगीतअन्तर्गत पर्दछन् ।

असारे महिनामा रोपाइँ गर्दा गाइने गीतलाई असारे गीत भनिन्छ । तर वालिङ नगरपालिकामा फरक फरक जातका धान रोप्ने हुँदा रोपाइँको काम (जेठ - साउने) सम्म हुन्छ । असार महिनामा खेतबारीमा रोपाइँ गर्नका लागि हली, बाउसे, व्याडे, रोपानीहरू खटिएका हुन्छन् । यस अवसरमा हली बाउसेका गीत, खेत मालिकबाट पैसा भर्ने गीत, प्राकृतिक बाढी पैरोका गीत, खेतबारी हली बाउसे गोरु बगाएका गीत, हिलो छ्यापछ्यापेका गीत, श्रम गर्दाका पीडाका गीत यस क्षेत्रमा महिला तथा पुरुष दुवैले गाउने गर्दछन् । पहिले पहिले पञ्चेबाजाका साथमा गाउने नाच्ने एक आपसमा हिलो छ्यापाछ्यापि गर्ने चलन थियो । तर वर्तमान समयमा बाजारहित रूपमा पनि गीत गाउने र नाच्ने रमाइलो गर्ने गरिन्छ । मनोरञ्जनका साथ रोपाइँ गरे बाली सप्रन्छ भन्ने लोक विश्वास रहेको छ । बाजा बजाएर मनोरञ्जन गर्ने परम्परा विस्तारै लोप भए पनि गीत गाउने परम्परा यस क्षेत्रमा अभूँ रहेको छ । असारे गीत यस नगरपालिकामा विभिन्न विषयवस्तु र भाव समेटेर गाउने गरिन्छ ।

गोरे दाइले हिलाको खेत

मोहनीले फसायो एक भेट

जब हलीले खेत जोती साहले साउन छान्छ, त्यस बेलामा एक अर्कालाई छ्यापाछ्याप गर्दा जुहारीका रूपमा यस्तो गीत गाइन्छ ।

४.१.४ धार्मिक गीत

नेपाली समाजमा धर्मशास्त्रले व्यापक जरा गाडेको छ । मानसिक शान्ति र सान्त्वना दिने क्रममा विभिन्न देवीदेवताहरूको नित्य पूजा गर्ने, व्रत बस्ने चलन छ । यस्ता अवसरमा विभिन्न देवीदेवताहरूसँग सम्बन्धित गीतहरू गाइन्छ । यही प्रचलन वालिङ नगरपालिकामा पनि व्यापक रूपमा रहेको छ । धार्मिक कार्यका अवसरमा कार्यसिद्धिको कामनाले गाइने गीत भएकाले यस्ता गीतहरूलाई धार्मिक गीत भनिएको हो । वालिङ नगरपालिकामा अन्य गीतहरूले भन्दा यस्ता गीतहरूले धार्मिक जीवनको आस्थालाई व्यक्त गरेका हुन्छन् । यही कारणले धार्मिक गीतहरूको विशेष महत्त्व रहेको छ । यस्ता गीतहरूमा आध्यात्मिक दर्शनको मात्रा बढी हुन्छ ।

गौरा सुत देवकी : पहिलेमा आरती गरौं गणेशकी ।

मन कर्ता आरती देव-देवकी : मनकर्ता आरती हो रामकी,

पहिलेमा आरती गरौं गणेशको : सिद्धिदेव गणेशकी

पहिलेमा आरती : सिद्धिदेव गणेशकी, गलाशिर देव

जटा शिर देव : गौरा सुतकी,

मानसिक शान्ति र सन्तोष दिने क्रममा विभिन्न देवीदेवताहरूको नित्यपूजा, व्रत तथा उपसना गरी गाइने गीत नै धार्मिक गीत हुन् । धार्मिक गीतहरू विशेषगरी देवीदेवता तथा भगवान्को नाम जोडेर तिनैसँग सम्बन्धित भएर गाइने गरिन्छ । शिव र पार्वतीसँग सम्बद्ध महेशवाणी, कालीको गीत, हनुमानको गीत, रामभक्तिका गीत, कृष्णलीलासँग सम्बद्ध गीत आदि नेपाली समाजमा प्रचलित छन् ।

४.१.५ बाह्रमासे गीत

बाह्रै मास वा महिनामा गाइने गीतलाई बाह्रमासे गीत भनिन्छ । बाह्रमासामा बाह्र महिनाको वर्णन हुन्छ भने बाह्रमासे गीतमा त्यस्तो नहुन सक्छ । बाह्रमासा गीत पनि एक प्रकारका बाह्रमासे गीत नै हुन् । बाह्रमासे गीतलाई सदावहार गीत पनि भनिन्छ । बन्धु (२०५८) का अनुसार यस्ता गीतहरू सामान्य गीतभित्र पर्दछन् । यिनलाई गाउनका लागि कुनै

पर्व, ऋतु, वा संस्कार सम्बद्ध अवसर तथा कुनै अनुष्ठानको खाँचो पर्दैन । यी गीतहरू गाउँघर, वनपाखा, लेकबेंसी जताततै गाइन्छन् । अनेक भाव र लय अनि बाजाको प्रयोग यिनमा हुन्छ । यिनलाई नृत्य रहित वा नृत्य सहित प्रस्तुत गर्न सकिन्छ । जस्तै गोठाले, भ्याउरे, रोइला, दोहोरी, कौरा, सेलो, सालैजो, देउडा आदि भाकाका गीतहरू यसभित्र पर्दछन् ।

जति सम्भयो माया लाग्छ उति मलाई भन
यति भन्दा नजिकिने ढुङ्गै रैछ मन

यस गीतमा आफूले मन पराएको व्यक्तिलाई जति सम्भो त्यति माया लागेर बोलाउदा पनि उसले आफ्नो माया नबुझीदिएकोमा मायालुको मनलाई ढुङ्गा तुलना गरिएको छ ।

४.१.६ निष्कर्ष

नेपाली लोकगीतको वर्गीकरण गर्ने विभिन्न विद्वानहरूका विचार माथि प्रस्तुत गरियो । सबैको विचारमा समानता पाउन सकिएन । वास्तवमा नेपाली लोकगीतहरूको वर्गीकरणमा एकरूपता ल्याउन र सबै गीतहरूलाई समेट्ने अध्ययन तथा अनुसन्धान कार्यलाई अगाडि बढाउनको लागि माथिका ५ वर्गीकरणका आधार नै उपयुक्त र व्यावहारिक ठहरिन्छन् ।

४.२ लोकगीतको विशेषता

लोकगीत लोकसाहित्यका विभिन्न विधामध्ये सार्वधिक चर्चित विधा हो । समाजमा घट्ने विभिन्न घटनाहरू, जीवन भोगाइका अनुभवहरू, मानिसहरूका चाल-चलन, रहन-सहन, रीतिरिवाज आदिको जीवन्त चित्रण लोकगीतमा गरिएको हुन्छ । सरल तथा जटिल जीवन यापनका क्रममा देखापर्ने कल्पना र यथार्थका विविध पक्षलाई लोकगीतले समेटेको हुन्छ । नेपाली लोकगीत नेपालको विविध प्राकृतिक स्वरूप, सामाजिक अवस्था र मनमा उठेका सुख-दुःखको अभिव्यक्ति गर्ने सशक्त माध्यम भएकाले यसका प्रकृति र विशेषताहरू पनि विविध हुन सक्छन् । लोकगीतको क्षेत्र व्यापक छ । यसले मेलादेखि भेलासम्म, लेकदेखि बेंसीसम्म, पर्वदेखि जात्रासम्म, पूर्वदेखि पश्चिमसम्म ओगटेको छ । मानव समाजको विकाससँगसँगै अस्तित्वमा आई सुख-दुःखको माध्यम बनेर हालसम्म यसरी विस्तृत रूपमा फैलिएको लोकगीतलाई विभिन्न परिप्रेक्ष्यमा हेर्नु आवश्यक छ ।

आदिकालदेखि प्रचलनमा फैलिँदै आएका लोकगीतको क्षेत्र व्यापक भएकाले यसमा विशेषता यति नै हुन्छन् भनी ठोक्नु गर्न सकिँदैन तापनि केही प्रमुख विशेषताहरूको उल्लेख गर्नु आवश्यक देखिन्छ । नेपाली अध्येताहरूले पनि लोकगीतका विशेषताहरूबारे आ-आङ्गनो ढाँचाले विचार व्यक्त गर्ने प्रयास गरेका छन् । यस क्रममा नेपाली लोकगीतका अध्येता थापा र सुवेदी ले (२०४१, पृ. ८२) मा लोकगीतमा तीव्रता/लयालुपन हुनु, सरल, सरस र प्रभाविलो अभिव्यक्ति तथा शब्दविन्यास हुनु, सार्वजनिक मौलिक संवेग पाइनु, सूक्ष्म विश्लेषणको अपेक्षा प्रभावोत्पादक स्थूल चित्रण हुनु, कृतिमता नहुनु, स्थान र सामयिकताको प्रभाव पाइनु गरी लोकगीतका विशेषताहरूलाई ६ किसिमका बुँदाहरूमा समेटेका छन् । त्यसै गरी पराजुली र गिरी (२०६८, पृ. २८-९२) ले विषयगत विविधता, सरलता, भावगत तीक्ष्णता, स्थानीयता, अज्ञात रचयिता, सङ्गीतको साहचर्य, स्वतः स्फूर्त अभिव्यक्ति, साहित्यिक विशेषता, परिवर्तनशीलता, मङ्गल पुकार र मौखिक परम्परा गरी ११ किसिमका बुँदामा लोकगीतका विशेषतालाई समेटेका छन् । उपयुक्त विद्वान्हरूका लोकगीतका विशेषता सम्बन्धी मतलाई अध्ययन गर्दा नेपालका विभिन्न भू-भागमा प्रचलित लोकगीतहरूमा जुन-जुन विशेषता पाइन्छन् ती विशेषताबाट वालिङ नगरपालिकाका लोकगीत पनि कदापि टाढा छैनन् । बरु स्थान र भाषिकाको प्रभाव जस्ता विशेषता थप हुन आएका छन् । ती विशेषताहरू निम्न छन् :

४.२.१ अज्ञात रचयिता

‘लोकगीत’ आदिम मानवदेखि नै जीवनका उकाली-ओराली, सुख-दुःख, हर्ष, उल्लास, आदिलाई आत्मसात् गरी सहज रूपमा पुस्तौं पुस्तादेखि आजसम्म र धेरै पछिसम्म भाँगिने विधा हो । यसको रचना कसले गरेको हो भन्ने कुनै निश्चितता हुँदैन । लोकगीतको स्रष्टा पार्श्वभूमिमा छिपेको हुन्छ त्यसैले यो कुन व्यक्तिको रचना नभई लोकको रचना हो । समयको गीतसँगै एक पुस्ताबाट अर्को पुस्ता र एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा सर्दै जाँदा यसले आफूमा पनि लगातार परिवर्तन ल्याएको हुन्छ । परिवर्तन हुँदै आए तापनि मूल भावनामा खासै परिवर्तन हुँदैन । त्यसैले लोकगीतको रचयिता अज्ञात हुन्छ र प्रत्येक पुस्ता र भेगमा सर्दा यसको बाह्य र आन्तरिक कलवेरमा समेत सूक्ष्म रूपले परिवर्तन देखा पर्दछ । लोकगीत मौखिक परम्परामा हुर्कने हुँदा यसमा रचनाकार लुप्त रहन्छ । यसरी रचनाकार अज्ञात रहनु लोकगीतको मुख्य विशेषता हो ।

४.२.२ मौलिकता र सरलता

लोकगीत स्वभावैले स्वच्छ, सरल र सरस हुन्छ । यदि यसो हुँदैनथ्यो भने लोकमानसले सहज रूपमा पचाउन सक्दैनथ्यो । लोकगीतमा प्रयुक्त भाषामा आफ्नैपन र विशेषता रहेको हुन्छ । यसमा प्रयुक्त भाषा हृदयका उद्गार एवम् भङ्कार व्यक्त गर्न पर्याप्त सक्षम रहेको हुन्छ । लोकगीतमा व्यक्त हुने लयले सहजै हृदयलाई छुन सकेको हुन्छ । त्यसैले लोकगीत मौलिकपनाले छताछुल्ल भएर रहेको हुन्छ । यसमा पूर्वनिश्चित बनावटी सिद्धान्त रहेको हुँदैन । जस्तो परिवेश र अवस्था छ, त्यस्तै प्रकारका लोकगीत प्रस्फुटित हुने गर्दछन् । यही विशेषताले लोकगीतका भाव सजिलैसँग बुझ्न र ग्रहण गर्न सकिन्छ ।

४.२.३ मौखिक परम्परा र गीतशीलता

लोकगीत लेख्य रूपमा नभएर मौखिक परम्परामा चल्ने लोकप्रिय विधा हो । लोकगीतलाई लिपिबद्ध गरेर सङ्कलन गर्न सकिए तापनि रचयिता अदृश्य नै हुने गर्दछन् । लोकगीत एक पिँढीबाट अर्को पिँढी, एक जिब्रोबाट अर्को जिब्रोमा एक गाउँबाट अर्को गाउँमा, एक ऋतुबाट अर्को ऋतुमा मौखिक रूपमा प्रवाहित हुँदै अगाडि बढ्छ । त्यसैले लोकगीत गतिशील एवम् परिवर्तनशील हुन्छ । मौखिक परम्परामा फैलिदै जानु र समयको अन्तरालमा परिवर्तनशील देखिनु लोकगीतको अर्को प्रमुख विशेषता हो ।

४.२.४ स्वच्छन्दता

लोकगीतको सिर्जना गण र छन्दको शास्त्रीय नियमानुसार गरिएको हुँदैन । समय र परिस्थितिअनुसार लोकका अनुभूति जे-जस्तो भाकामा पनि प्रस्फुटन हुन पाउँछन् । शास्त्रीय नियम र अनुशासन निर्वाध रूपमा बाहिर आएका हुन्छन् । विविध वातावरण अनुसार सहज र सरल रूपमा आएका हृदयका उद्गारले अर्को हृदयलाई सजिलै चिमोटेछन् । अतः स्वच्छन्दता पाइनु नेपाली लोकगीतको अर्को विशेषता हो ।

४.२.५ सामूहिक भावभूमि

कुनै व्यक्ति रचनाकारले लोकगीतको निर्माण गरे पनि यसमा वैयक्तिकताबाट माथि उठेर सामूहिकतालाई ग्रहण गर्दछ । यसमा कुनै किसिमको सीमाबन्ध हुँदैन । एक ठाउँमा चलेको लोकगीत एउटा व्यक्तिमा मात्र सीमित नभएर त्यो त त्यस समाजको सामूहिक

सम्पत्ति ठहर्छ । कुनै एक व्यक्तिले गाए पनि अभिव्यक्ति पीडा एवम् उल्लासले भने सामूहिक रूपमा प्रभाव पार्दछ । लोकगीत सामूहिक मानवीय भावनालाई अभिव्यक्त गर्ने सशक्त मध्यम हो । बौद्धिकता भन्दा हार्दिक पक्षलाई बढी जोड दिने हुनाले लोकगीत निकै लयदार हुन्छ । यसरी लोकगीत कुनै एक व्यक्तिको पेवा नभई समूहको वा समूहले आत्मसात् गरेको हुन्छ र समूह वा समाजबाटै यसको सिर्जना पनि हुन्छ । अतः सामूहिक भावभूमि पाइनु लोकगीतको अर्को विशेषता हो ।

४.२.६ कथन विविधता

जुन समय, परिस्थिति एवम् अवसरमा जे-जस्तो लय र भावको आवश्यकता पर्दछ सोही अनुरूप विभिन्न स्वरूपका लोकगीत गाउन सकिन्छ । लोक जीवनका विभिन्न पक्षहरू जस्तै : संस्कार, चाडवाड, मेलापात, प्रेम-प्रसङ्ग र अन्य अवसरमा गाइने लोकगीतका स्वरूप र लय पनि अनेक किसिमका हुन्छन् । जस्तै दोहोरी, एकोहोरी, घाँसे, तीजे, मालश्री, असार, मागल, फाग इत्यादिका कथनपद्धति फरक-फरक हुन्छन् । त्यसैले नेपाली लोकगीतको कथनपद्धतिमा विविधता पाइन्छ ।

४.२.७ सहजता र स्वाभाविकता

लोकगीत लोकसमाजका दुःख-सुख, उकाली-ओराली, हर्ष-विस्मात् आदि अभिव्यक्त गर्ने लोकमानसको उपज हो । लोक जीवन सामान्य हुन्छ, त्यसैले लोकलाई जटिलता र दुरुहता मन पर्दैन । लोकगीत पनि सहज र हार्दिक हुन्छ । लोकलाई कृत्रिमता मन पर्दैन । लोकगीत स्वतःस्फूर्त रूपमा आँसु प्रवाहको रूपमा आए आउँछ, नत्र कुनै बाध्यता र सीमा हुँदैन । यो बेला र परिस्थिति अनुसार आफैँ सिर्जना हुन्छ । आफूले जानेको भाकामा मात्र स्वरलहरीहरूमा भावना समेटि सहज रूपमा गाउन सकिन्छ । त्यसैले सहजता र स्वाभाविकता लोकगीतमा पाइने अर्को महत्त्वपूर्ण विशेषता हो ।

४.२.८ प्रकृति चित्रण

लोकगीतले प्रकृतिसँग प्रत्यक्ष सम्बन्धी राख्दछ । प्रायः लोकगीतको पहिलो पङ्क्तिमा प्रकृतिको चित्रण र दोस्रो पङ्क्तिमा अर्थतात्त्विक सारभूत कुरा व्यक्त भएको हुन्छ । वर्षभरिका विभिन्न ऋतुमा देखिने प्रकृतिका विभिन्न दृश्यलाई लोकगीतमा वर्णन गरिएको हुन्छ ।

वसन्तको हरियाली, वर्षाको भरि, बादल, कुहिरो, विजुली खोला, भिरपाखा, आदिको वर्णन लोकगीतमा गरिएको हुन्छ । प्रकृतिसँग तादाम्य भई हार्दिक अभिव्यक्ति पोख्ने क्रममा आफ्ना आँखाले देखेका र जीवनमा भोगेका कुरालाई लोक जीवनले टपक्क टिपेर गेयात्मक रूपमा प्रकट गर्दछ । यसरी लोकगीतमा प्रकृतिको चित्रण व्यापक भेटिनु यसको अर्को विशेषता हो ।

४.२.९ प्रश्नोत्तर प्रवृत्ति

लोकगीतमा प्रश्नोत्तर प्रवृत्ति पनि रहेको हुन्छ । यस्तो प्रवृत्ति प्रायः युगलरूपमा गाइने दोहोरी एवम् भ्याउरे गीतमा बढी पाइन्छ । सहभागी दुई पक्षका बीचमा चर्को प्रश्नोत्तरात्मक सवालजवाफ पाइने यस्ता दोहोरी गीतले श्रोता एवम् गायक दुवैलाई अब के उत्तर आउँछ ? को जिज्ञासाले बारम्बार कुत्कुत्याई रहन्छ । दोहोरी गीतमा प्रयोग हुने टुक्काहरू सरल एवम् रागात्मक रूपमा अभिव्यक्त भए पनि कतिपय टुक्काहरूमा वक्रोक्ति युक्त साहित्यिक कुराहरू पनि आएका हुन्छन् । यस्ता गीत गाउँदा जति सक्थो छिटो जवाफ निर्माण गर्नु पर्ने भएकाले गायकमा विशेष क्षमता हुनु आवश्यक हुन्छ ।

४.२.१० स्थान र भाषिकाको प्रयोग

विभिन्न क्षेत्रअनुसार त्यहाँको भौगोलिक र प्राकृतिक बोटको स्थान अनुसार नाम र त्यहाँ प्रचलित भाषा तथा भाषिका फरक-फरक हुने गर्दछन् । त्यसै अनुसार लोकगीतमा अर्थ सर्वग्राही भए पनि शब्दहरू फरक पर्न सक्छन् । लोकले शिष्ट मानक नेपाली भाषा भन्दा त्यहाँको भाषिका प्रयोग गर्नु स्वाभाविक नै हो । त्यसैले लोकले गाउने गीतमा त्यहाँको सेरोफेरो र भाषिकाको प्रयोग भएको पाइन्छ । भाषिकाको आधारमा कुन लोकगीत कुन भाषिकाको गायकले गाएको हो र कहाँबाट आएको हो सो कुरा सर्लक्क छुट्याउन सकिन्छ । यसरी स्थानको नाम र त्यस क्षेत्रका भाषिकाहरू पाइनु लोकगीतको आफ्नै निजी विशेषता हो ।

४.२.११ निष्कर्ष

यसरी हेर्दा सम्पूर्ण लोकगीतका विशेषता जे जस्ता छन् वालिङ नगरपालिकाका लोकगीतका विशेषताहरू पनि त्यस्तै छन् । यहाँ गाइने लोकगीतका रचनाकार कसै कसैलाई मानिए तापनि ती गीतले रचनाकारलाई भन्दा लोकका हृदयका भावलाई प्रकाश पारेका छन् ।

त्यसैले रचनाकार ज्ञात भए पनि गौण नै छन् । बरु लोकगीतहरू लोक जीवनसँग सहज र स्वभाविक भएका हुन्छन् । त्यसैले ती गीतलाई सम्भनाका लागि लिखित रूपमा खासै राखेको पाइँदैन । लोकगीतले लोक जीवनको चित्रण गर्ने भए पनि विभिन्न अवस्था र समय अनुसार फरक-फरक लय र भाकाले गाउने गरिन्छ । त्यस्ता गीतमा मौलिकता, स्वच्छन्दता तथा हार्दिकता बढी पाइन्छन् ।

परिच्छेद पाँच

सारांश तथा निष्कर्ष

५.१ सारांश

‘स्याङ्जा जिल्लाको वालिङ नगरपालिकामा प्रचलित लोकगीतको अध्ययन’ शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्रलाई पाँच परिच्छेदमा विभाजन गरी अध्ययन गरिएको छ । पहिलो परिच्छेद शोध परिचयका रूपमा रहेको छ । यस परिच्छेदमा विषय परिचय, समस्या कथन, उद्देश्य, पूर्वकार्यको समीक्षा, शोधको औचित्य र महत्व, शोधविधि, शोधकार्यको सीमा र शोधकार्यको सम्भावित रूपरेखा आदि शीर्षकहरू राखिएका छन् र प्रस्तुत शोधकार्यको आधारभूत सौद्धान्तिक स्वरूप यसमा राखिएको छ ।

दोस्रो परिच्छेदको रूपमा स्याङ्जा जिल्लाको वालिङ नगरपालिकाको परिचय राखिएको छ । तेस्रो परिच्छेदमा वालिङ नगरपालिकामा प्रचलित लोकगीतको सङ्कलन राखिएको छ । लोकसमाजमा विभिन्न प्रकारका लोकगीतहरू पाइन्छन् । यसै परिप्रेक्षमा वालिङ नगरपालिकामा पनि विभिन्न प्रकारका लोकगीतहरू विद्यमान छन् । यहाँका सङ्कलित विविध लोकगीतहरूको प्रकृति र प्रवृत्तिहरूलाई केलाउँदा गायन अवसरका आधारमा संस्कार गीत, ऋतुकालीन पर्वगीत, कर्मगीत, बाह्रमासे र धार्मिक गीत गरेर वर्गीकरण गरी क्रमशः विश्लेषण गरिएको छ । यस नगरपालिकामा प्रचलित संस्कार गीतहरूमा मागल र रत्यौली ऋतुकालीन पर्वगीतहरूमा तीज, देउसी, भैलो, मालसिरी, मारुनी, कर्मगीतहरूमा साउने गीत, असारे गीत, दाईगीत, सुसारेगीत धार्मिक गीतहरूमा आरती, भजन, चुड्का, उठ्ठे वाला, उठ राधा, बाह्रमासे गीतहरू गोठाले गीत, बालगीत, दोहोरी गीत, सालैजो गीत लगायत विविध गीतहरू पाइन्छन् । यस अध्यायमा तिनै लोकगीतको परिचय दिई वर्गीकरण गरिएको छ ।

चौथो परिच्छेदमा वालिङ नगरपालिकामा सङ्कलन गरिएका लोकगीतको वर्गीकरण र विश्लेषण गरिएको छ । यहाँका लोकगीतहरूलाई विविध लय र भाकामा गाइने हुदा यस क्षेत्रमा सङ्कलित लोकगीतहरूलाई सवाई, तिज, असारे, मालसिरी, भैली/ देउसिरे, मारुनी, भ्याउरे, भजन आदि लयका आधारमा विविध गीतहरूको विश्लेषण गरिएको छ ।

पाचौं परिच्छेद उपसंहारका रूपमा रहेको छ, यसमा शोधपत्रको सारांश र अध्ययनको निष्कर्ष दिइएको छ । यसरी शोधपत्रको संरचना वैज्ञानिक विधिको प्रयोग गरी यस शोधपत्रलाई व्यवस्थित बनाइएको छ ।

५.२ निष्कर्ष

नेपालको गण्डकी प्रदेशमा पर्ने स्याङ्जा जिल्ला एउटा पहाडी जिल्ला हो । यो जिल्ला नेपालको इतिहासमा अति चर्चित र इतिहास, संस्कृति तथा लोकसाहित्यमा पनि आफ्नै पहिचान भएको जिल्ला पनि हो । दुईवटा निर्वाचन क्षेत्रमा विभाजित यस जिल्लाभित्र ब्राह्मण, क्षेत्री, मगर, गुरुङ, ठकुरीलगायत विभिन्न जातजाति र दलितहरू पनि आदिवासीका रूपमा बसोबास गर्दै आएका छन् । तिनको मुख्य थलो रूपमा स्याङ्जा जिल्लालाई मानिन्छ, यिनै जातजाति र भाषा भाषीहरूको बसोबास रहेको यस वालिङ नगरपालिकाको साभ्ना सम्पत्तिका रूपमा यसै क्षेत्रमा प्रचलित लोकगीतलाई लिन सकिन्छ । यहाँको सामाजिक, साँस्कृतिक, परिवेशलाई विषयवस्तु बनाएर विभिन्न चाडपर्व तथा मेलाजात्राहरूमा लोकभाकाले महत्त्वपूर्ण स्थान लिएर परिचित भएको छ । यहाँका प्राकृतिक सम्पदामा विभिन्न गीत सङ्गीतहरूले नाता सम्बन्ध जोडेर महत्त्वपूर्ण उचाइलाई निर्धारण गरेका छन् । लोकगीत मौखिक परम्परामा एक व्यक्तिबाट अर्को व्यक्ति, एक स्थानबाट अर्को स्थान र एक पुस्ताबाट अर्को पुस्ता हुँदै विस्तारित, विकसित एवम् युगौं युगदेखि जीवित रहँदै आउने विधा भएकोले विभिन्न गाविसको भ्रमण गर्ने क्रममा अभिव्यक्तिगत, स्थानगत, कालगत र अवसरगत विभिन्नताका कारण, भिन्न-भिन्न स्वरूप देखापर्छ । लोकसाहित्य लोकजीवनका मौखिक परम्परामा हुर्केको जनसाहित्य हो । लोकगीत नदीको प्रवाह जस्तै हुन्छ, जुन मूलतः ग्रामीण संस्कृतिको गर्भबाट निस्कन्छ, तर यसले ग्रामीण समाजलाई मात्र प्रभावित नगरी समग्र मानव समाजलाई गीतशीलता दिने काम गर्दछ । लोकगीत भनेको लोकजीवनका दुःख-सुख, आँसु-हाँसो, आशा-निराशाका साथै लोकको चालचलन, विधि-व्यवहार आस्था र मान्यताहरूको चित्रण हुन्छ । लोकजीवनको रागात्मक, स्वतस्फूर्त, लयात्मक अभिव्यक्ति हो । लोकगीत परम्परादेखि अलिखित रूपमा श्रुतिपरम्पराबाट हालसम्म प्रचलित रहेको देखिन्छ । यसमा ग्रामीण अशिक्षित जनताका आडम्बर विहीन स्वतः स्फूर्त लयात्मक अभिव्यक्ति पाइन्छ । लोकगीतको सम्बन्ध परम्परागत संस्कृति रीति-रिवाजसित मात्र नभएर आधुनिक सभ्यताको विकासमा पनि यिनीहरूको उल्लेख्य योगदान रहेको पाइन्छ । सामाजिक

जीवनका विविध घटना, विभिन्न किसिमका प्रसङ्ग उनीहरूका क्रियाकलाप र जीविकोपार्जनसित सम्बन्धित पेसाका साथै ऐतिहासिक परम्परा पौराणिक मान्यता र सामाजिक अवस्थिति आदिको पनि यी लोकगीतहरूमा अभिव्यक्त भएको पाइन्छ । आजसम्मका विद्वानहरूले लोकगीतलाई हेर्ने सौद्धान्तिक मान्यतामा एकरूपता नभेटिए पनि निम्न आधारमा सबैको एकरूपता ल्याउने कोशिस गरिएको छ । यसका संरचना अर्न्तगत अनिवार्य तत्वमा कथ्य, विषयवस्तु मूलभाव वा सन्देश, स्थाई अन्तरा र थेंगो, लय वा भाका, भाषा ऐच्छिक तत्त्वअर्न्तगत सङ्गीत बिम्ब प्रतीक, नृत्य, बाजा, अलङ्कार, जस्ता तत्वहरूले लोकगीत बनेको हुन्छ । यसको विशेषतामा अज्ञात रचयिता, मौलिकता र सरलता, मौखिक परम्परा र गतिशिलता, स्वच्छन्दता, सामुहिक भावभूमि, कथन विविधता, सहजता र स्वाभाविकता, प्रकृति चित्रण, प्रश्नउत्तर प्रवृत्ति, स्थान र भाषिकाको प्रयोग आदि विशेषताहरू पाउन सकिन्छ । नेपाली लोकगीतको वर्गीकरणमा संस्कार गीत, पर्वगीत, कर्मगीत, बाह्रमासेगीत, धार्मिक गीत र विविधका आधारमा सबै लोकगीतहरूलाई समेटि एकरूपता ल्याउने प्रयास गरिएको छ । र लोकगीतको अध्ययनसँग सम्बन्धित तथा अुसन्धानात्मक यथार्थ विवरणहरूलाई क्रमैसँग प्रस्तुत गरिएको छ ।

लोकसमाजमा विभिन्न प्रकारका लोकगीतहरू पाइन्छन् । यसै परिप्रेक्षमा वालिङ नगरपालिकामा पनि विभिन्न प्रकारका लोकगीतहरू विद्यमान छन् । यहाँका सङ्कलित विविध लोकगीतहरूको प्रकृति र प्रवृत्तिहरूलाई केलाउँदा गायन अवसरका आधारमा संस्कार गीत, ऋतुकालीन पर्वगीत, कर्मगीत, बाह्रमासे र धार्मिक गीत गरेर वर्गीकरण गरी क्रमशः विश्लेषण गरिएको छ । यस नगरपालिकामा प्रचलित संस्कार गीतहरूमा मागल, रत्यौली, ऋतुकालीन पर्वगीतहरूमा तीज, देउसी, भैलो, मालसिरी, मारुनी , कर्मगीतहरूमा साउने गीत, असारे गीत, दाइँगीत, सुसारेगीत धार्मिक गीतहरूमा आरती, भजन, चुड्का, उठहे वाला, उठ राधा, बाह्रमासे गीतहरू गोठाले गीत, बालगीत, दोहोरी गीत, सालैजो गीत लगायत विविध गीतहरू पाइन्छन् । यस नगरपालिकामा प्रचलित लोकगीतलाई यहाँका लोकगायकले साधारण पोसाकमा वा सिगारिएको पोसाकमा एकल, युगल वा सामूहिक रूपमा वाद्यवादनसहित वा वाद्यवादनरहित, नृत्यसहित वा नृत्यरहित आदि विभिन्न किसिमले प्रस्तुत गरेको पाइन्छ । कतिपय गीतहरू पुरुषले मात्र र कतिपय गीतहरू महिलाहरूले मात्र गाउने गरेको देखिन्छ । यस जिल्लाका अधिकांश गीतमा सामाजिक जनजीवनको सजीव चित्रण पाइन्छ । त्यहाँको लोकजीवनका मूल्य, मान्यता, संस्कार र स्तरलाई समेत

भल्काएका छन् । यसरी समग्रमा भन्नुपर्दा वालिङ नगरपालिकामा लोकगीतले त्यहाँको लोकजीवनको सङ्गोपाङ्ग परिचय दिएका छन् ।

सामाजिक र संस्कृतिको सम्बन्ध जीवन भोगाइका तीता-मीठा अनुभवहरू, आर्थिक विपन्नताले घर छाड्नुपर्ने बाध्यता मिलन विछोडको अभिव्यक्ति आदि यहाँको लोकगीतमा भेटिन्छन् । सदाबहार वृद्धाजस्ता यहाँका बाह्रमासे युक्तगीतले बालकदेखि वृद्धसम्मका सबै व्यक्तिलाई मनोरञ्जन एवम् आत्मसन्तुष्टि प्रदान गरेका छन् । यस जिल्लाका युवा-युवती बीचको सुमधुर सम्बन्ध, माया प्रेम एवम् कारुणिक अभिव्यक्तिहरू गीतहरूमा प्रस्तुत भएको पाइन्छ । हिन्दू नारीहरूका लागि अत्यन्त महत्त्वपूर्ण मानिने तीज पर्वमा गाइने गीतका लैङ्गिक भेदभाव, लोग्नेको यातना, बुहार्तनको कठिन जीवन, विधुवा जीवन, शिक्षाबाट वञ्चित हुनुपरेको पीडा नारी समस्याका अभिव्यक्ति आदि पाइन्छन् । यसैगरी राष्ट्रिय महत्त्व पाएको तिहार पर्वसँग सम्बन्ध राख्ने देउसिरे तथा भैली गीतले समाज तथा संस्कृतिका विविध पक्षलाई समेटेको पाइन्छ । यहाँको समाजमा विद्यमान विभिन्न संस्कारहरूमा गाइने मागल, रत्यौली आदि गीतको पनि आफ्नै प्रकारको महत्त्व रहेको छ । विविध सामाजिक र सांस्कृतिक परिवेशमा रहेका सरल, स्वभाविक र निश्छल यहाँको लोकजीवनमा कहिले हर्ष, उमङ्ग र सुख शान्तिका कुरा आउँछन् । भने कहिले दुःख, पीडा, विरह, वेदना आदि पनि आइपुग्छन् कहिले खेतीपातीमा सफलता त कहिले खडेरी तथा असिना, पानी, पहिरो ले उठिवास पारेका कुरा, पेटको जोहो गर्न मरी मरी काम गर्दा पनि बिहान बेलुकाको छाक टार्न मुस्किल परेको कुरा, बाध्यताले आफ्नो परिवार छाडी विदेशिनु परेको आदि कथा यहाँका मानिसहरूले लोकगीतको माध्यमबाट व्यक्त गरेको पाइन्छ, जसकारण यस क्षेत्रका लोकगीतलाई सामाजिक संरचनाका आधारमा, आर्थिक अवस्थाको आधारमा, न्याय व्यवस्थाका आधारमा, कृषि व्यवस्थाका र प्राकृतिक चित्रणका आधारमा विश्लेषण गरिएको छ ।

सरल र स्वभाविक लयात्मक अभिव्यक्ति नै यहाँका लोकगीतमा पाइएकाले ती गीतहरूमा रस विविधता देखिन्छ । यहाँ गाइने धेरैजसो गीतहरू करुण र शृङ्गार रसप्रधान देखिन्छन् । रत्यौली गीतमा हास्यव्यङ्ग्य चेत पाइन्छ, भने मालसिरि गीतमा वीर रस पाइन्छ । त्यस्तै ठाडो भाकाका गीत, गोठाले गीत आदिमा शृङ्गार रस तीव्र रूपमा पाइन्छ, भने तीजगीत गोठाले गीत, असारे गीत आदिमा करुण पनि रस प्रबल भएर आएको पाइन्छ ।

अर्थात् एउटै गीत विविध रसभावले युक्त रहेका छन् भन्न सकिन्छ । यस्ता विविध रसलेयुक्त लोकगीतका गायक-गायिका अनपढ, अशिक्षित, ग्रामीण भुत्रेभाम्रे महिला पुरुष नै हुन् तापनि विम्ब, प्रतीक, अलङ्कार एवम् छन्द जस्ता कुराहरू स्वतस्फूर्त रूपमा आएर लोकगीतलाई प्रभावकारी बनाएको पाइन्छ । अलङ्कार को प्रयोगका आधारमा लोकगीतको निर्धारण त हुँदैन तर पनि अलङ्कार लोकगीतभित्र सुटुक्क घुसेको हुन्छ, जसकारण लोकगीतबाट अलङ्कार अलग्गिँदैन जसको प्रयोगले काव्यलाई अलङ्कृत तुल्याउँछ । यहाँ गाइने धेरैजसो गीतहरूमा यहाँका प्रचलित भाषिका, विभिन्न थेगोहरू र स्थानीय ठाउँका नामहरूको प्रचुर प्रयोग गरिएको देखिन्छ । यस आधारमा पनि त्यस्ता गीतहरू वालिङ नगरपालिकाका गीत नै हुन् भनी किटानका साथ भन्न सकिन्छ । यहाँका कतिपय लोकगीतहरू वर्णनात्मक एवम् संवादात्मक शैलीमा प्रस्तुत गरेको पइन्छ भने कतिपय लोकगीतहरूमा अन्तर्हृदयका भावनाहरूलाई एकलापीय रूपमा प्रस्तुत गरिएको पाइन्छ । यहाँका लोकगीतहरू एकल, युगल, सामूहिक एवम् अभिनयात्मक रूपमा समेत प्रस्तुत गरिएको भेटिन्छ ।

यस अध्ययनमा सिङ्गो वालिङ नगरपालिकाका लोकगीतलाई समेट्ने प्रयास गरिएको छ । यी गीतका माध्यमबाट यहाँको समाजका धार्मिक, सांस्कृतिक, आर्थिक, शैक्षिक आदि विविध अवस्थाको पहिचान हुन गएको छ । यसका साथै यस अध्ययनमा यहाँको लोकगीतको अवसर र वैशिष्ट्यको पहिचान गरिएको छ । प्रस्तुत शोधपत्रमा वालिङ नगरपालिकाका नेपाली लोकगीतलाई मात्र समेटिएकाले यहाँ प्रचलित लोकसाहित्यका अन्य विविध विधाहरू अध्ययनबाट टाढा रहेका छन् । त्यस्तै वालिङ नगरपालिकाका विविध लोकसाहित्यका सम्बन्धमा अध्ययन गर्न सकिने प्रशस्त सम्भावनाहरू देखिन्छन् । लोकगीतमा मात्र केन्द्रित भएर अध्ययन गर्नका लागि पनि अझ प्रशस्त सम्भावना रहेका छन् ।

सन्दर्भसामग्रीसूची

अधिकारी, यमनाथ (२०६७), “गोरखा क्षेत्र नं. २ मा प्रचलित (लोकगीतको संकलन, वर्गीकरण र विश्लेषण”, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली केन्द्रीय विभाग, त्रिभुवन विश्वविद्यालय ।

आचार्य, गोविन्द(२०६०), “राप्ती अञ्चलका लोकगीतको विश्लेषण”, अप्रकाशित विद्यावारिधि शोधप्रबन्ध, नेपाली केन्द्रीय विभाग, त्रिभुवन विश्वविद्यालय ।

उपाध्याय, चन्द्रेश्वर(२०६४), *लोकभजन*, भाग १, काठमाडौं : सुदीप शर्मा उत्पादक तथा वितरक ।

उपाध्याय, केशवप्रसाद(२०५५), *पूर्वीयसाहित्य सिद्धान्त*, तेस्रो संस्क., काठमाडौं : साभा प्रकाशन ।

खत्री, देवेन्द्र बहादुर (२०५८), “गल्कोट खुवाक्षेत्रमा प्रचलित लोकगीत हरूको अध्ययन”, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली केन्द्रीय विभाग, त्रिभुवन विश्वविद्यालय ।

गिरी, जीवेन्द्रदेव (२०५७), *लोकसाहित्यको अवलोकन*, काठमाडौं : एकता प्रकाशन।

गौतम, कृष्णप्रसाद(२०५४), “गल्कोट राज्यको ऐतिहासिक रूपरेखा”, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली केन्द्रीय विभाग, त्रिभुवन विश्वविद्यालय ।

घिमिरे, कृष्णप्रसाद (२०६९), *अनुसन्धानात्मक समालोचना*, काठमाडौं : कला बुक सेन्टर ।

जोशी, सत्यमोहन (२०१२), “लोकगीतका केही भल्का”, *प्रगीत*, वर्ष ३, अङ्क २, पूर्णाङ्क १४, पृ. १४५, ।

डागी, अम्बिकाप्रसाद (२०६२), “रुकुमेली लोकगीतको सङ्कलन, वर्गीकरण र विश्लेषण”, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली केन्द्रीय विभाग, त्रिभुवन विश्वविद्यालय ।

थापा, दीनबहादुर(२०५४), “गल्कोट क्षेत्रमा प्रचलित लोकगीतहरूको सर्वेक्षण र अध्ययन”, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली केन्द्रीय विभाग, त्रिभुवन विश्वविद्यालय ।

- थापा, धर्मराज र हंसपुरे, सुवेदी (२०४१), *नेपाली लोकसाहित्यको विवेचना*, काठमाडौं :
पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, त्रिभुवन विश्वविद्यालय ।
- नेपाल, पूर्णप्रकाश 'यात्री' (२०३९), "नेपाली लोकगीत", (विचारमञ्च) *मधुपर्क*, वर्ष १५, अङ्क
८, पृ. ३३।
- न्यौपाने, कुसुमाकर (२०४४), "पैयूँखोले लोकगीतको सङ्कलन, वर्गीकरण र विश्लेषण",
अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली केन्द्रीय विभाग, त्रिभुवन विश्वविद्यालय ।
- पराजुली, कृष्णप्रसाद (२०५१), *नेपाली लोकगीतको वर्गीकरण, ओलन*, काठमाडौं : काभ्रेली
परिवार, पृ. १६ ।
- पराजुली, मोतीलाल (२०६०), "लोकगीतको संरचना", *कुञ्जिनी*, वर्ष ११, अङ्क ८, कीर्तिपुर :
नेपाली केन्द्रीय विभाग, त्रिभुवन विश्वविद्यालय , पृ. २१, ।
- पराजुली, मोतीलाल र जीवेन्द्रदेव गिरी (२०६८), *नेपाली लोकसाहित्यको रूपरेखा*, ललितपुर :
साभ्ना प्रकाशना
- पोखरेल, बालकृष्ण र अन्य (२०४०), *नेपाली वृहत् शब्दकोश*, काठमाडौं : नेपाल नेपाल
राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।
- पोखरेल, लक्ष्मी (२०५९), "अर्घाखाँची जिल्लाका लोकगीतहरूको सङ्कलन, वर्गीकरण र
विश्लेषण, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली केन्द्रीय विभाग, त्रि.वि.।
- बन्धु, चूडामणि (२०५८), *नेपाली लोकसाहित्य*, काठमाडौं : एकता बुक्स प्रकाशन ।
- बराल, ईश्वर र अन्य (सम्पा)(२०५५), *नेपाली साहित्यकोश*, काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा
प्रतिष्ठान, पृ. ४३१ ।
- भारती, सरिता (२०६२), "रोल्पा जिल्लाका साहित्यिक गीतविधिहरूको सर्वेक्षणात्मक
अध्ययन", नेपाली केन्द्रीय विभाग, त्रिभुवन विश्वविद्यालय ।

भूसाल, दीपक (२०६३), “पर्वत जिल्लाको ज्ञादी क्षेत्रमा प्रचलित नेपाली लोकगीतहरूको सङ्कलन, वर्गीकरण र विश्लेषण”, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली केन्द्रीय विभाग, त्रिभुवन विश्वविद्यालय ।

मल्ल, राधिका (२०५७), “म्याग्दी जिल्लामा प्रचलित लोकगीतको सङ्कलन, वर्गीकरण र विश्लेषण”, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली केन्द्रीय विभाग, त्रिभुवन विश्वविद्यालय ।

महरा, ओविलाल (२०७०), “रोल्पा जिल्लामा प्रचलित लोकगीतको सङ्कलन, वर्गीकरण र विश्लेषण”, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली केन्द्रीय विभाग, त्रिभुवन विश्वविद्यालय ।

शर्मा, वसन्तकुमार ‘नेपाल’ (२०५८), *नेपाली शब्दसागर*, काठमाडौं : भाभा: पुस्तक भण्डार ।

Website :

www.ddcsyangja.gov.np

www.walingmun.gov.np